

SP. 632.93

A36

Кард: 5661

АНА ТИЛ 2

Айбазланы М. И., Акачыланы С. М.

АНА ТИЛ

Ал башланган школну
экинчи классына окъуу китаб

БИРИНЧИ ЧЫКЪГЪАНЫ

Къарачай-Черкес республиканы окъуу бла
баш школну хакъындан Министерствосу бегитгенди

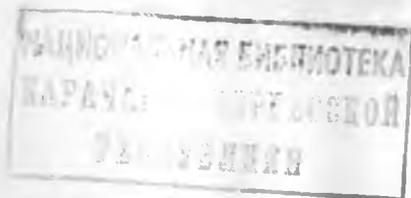
КОНТРОЛЬНЫЙ ЭКЗЕМПЛЯР

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС РЕСПУБЛИКА КИТАБ БАСМА
ЧЕРКЕССК 1998

81-632-93
А 36

Рецензентле: *Кумуков Ш. М.,*
Салпагарова К. А.-К.

Джарашдыргъан художникле:
Н. Г. Крицкий,
Ф. И. Марков,
М. Х. Чомаев.

Кард: 5661

А 4306020000-25 25-98
9П1 (03)-96

ISBN 5-7289-0111-5

© Къарачай-Черкес республика
китаб басма, 1998

1-чи СЕНТЯБРЬ — БИЛИМНИ КЮНЮ.

Байрам кюннге кьууана,
Джарыкъ джырлай, ышара,
Биз барабыз окьургъа,
Билимлиле болургъа.

Сылпагъарланы К.

АНА ТИЛИМ — ДЖАРЫКЪ КЮНЮМ.

Ана тилим

Къарачай тилим — бай тилим,
Джудуз тилим, Ай тилим,
Къарча тилим, Науруз тилим,
Будиян тилим, Трам тилим,

Адурхай тилим, Боташ тилим,
Нарт тилим, джаш тилим,
Кюн тилим, гюл тилим,
Ана тилим, тау тилим!..

Лайпанланы Б.

1. Назмуну кесгин окъугъуз.
2. Биз ана тилибизни анабызныча нек кёрюрге керекбиз?
3. Ана тили болмагъанны сыйы нек болмайды?
4. Тил джашауубузда неге джарайды?

С ё з л ю к : Будиян тилим, Трам тилим,
Науруз тилим, Адурхай тилим, Нарт тилим.

Н а р т с ё з :

Тили джокъну сыйы джокъ.

Окьюу, билим.

Хайда, аланла, джюрюгюз,
Биз окьургъа барайыкъ.
Туугъан кеси тилибизде
Билим, акъыл алайыкъ.

Окьумагъан сокьурду,
Сокьур ташха абыныр;
Энди дунялада
Кёз ачмагъан къабылыр.

Билим — дуняны бийи,
Билим — дуняны бачхычы;
Хар затны сен сюйсенг,
Билим аны ачхычы.

Алийланы У. Дж.

1. Назмуну азбар этигиз.
2. Хар тёртгизгинин биринг айта, монтаж кьурагъыз.

ШКОЛ. БИЛИМ.

Школгъа барама.

Мен барама школгъа
Айырмагъа окъургъа.
Устазымы айтханын
Чалыкъламай толтурургъа.
Ише мен артха къалмам,
Окъуудача барырма,
Школуму бошаргъа
Усталыкъ да алырма.
Агъач уста болурма,
Не моторну билirme,

Къралыма джарарча,
Джашау джолгъа кирirme.

Байрамукъланы Х.

Назмуну азбар этигиз.

Хасан школгъа ашыгъады.

Хасаннга джети джыл толгъанлы бир ай болады. Сабий садда, юйде да:

— Сен энди уллу джаш болгъанса, быйыл школгъа барлыкъса, — дейдиле анга. Джашчыкъ а кимден да бек ашыгъады.

— Эртденбла барлыкъмамы? — деб сорады ол кюн сайын атасы бла анасына.

Август айны ахыр кюню. Сабийле школгъа барадыла. Ала устазла бла танышадыла, къайсы партада олтурлукъларын биледиле.

Хасан, ашыкъгъандан атасын да сакълмай, хоншу джашчыкъ бла школгъа кетеди.

Ингирде уа, барысы да юйге джыйылгъанларында, Хасан школдан кёб хапар айтды.

— Ким окъутуругъун билдингми? — деб сорду анасы Хасаннга.

— Билдим.

— Атын а?

Джашчыкъ, сагъыш этиб:

— Ы-ы-ы... Унутханма, — деди.

— Къайсы партада олтурлукъса?

— Экинчи партада.

— Ким бла?

— Ма бир къызчыкъ бла. Ариу къызчыкъ, аты Лидады. Классыбыз уллуду, ариуду! Партала кёбдюле.

Хасан андан сора да кёб хапар айтды.

— Эртденбла школгъа барлыкъмамы? — деб сормады ол ингирде джашчыкъ.

— Мен тамбла сегизде барлыкъма школгъа. Ненча сагъатда турлукъма? — деди.

Атасы, анасы джууаб да этгинчи:

— Болсун, мен беш сагъатда уянырма, бетими-къолуму джууарма, формаы киерме, сора тапчанда олтуруб турурма. Энди бар дегиз, школгъа кетерме, — деди.

Къууанчлы танг атды. Кюн джарыкъ такъларын тегерекге текгенди. Хасан уяныб, эрлай орнундан турду.

— Ненча сагъат болгъанды, мен школгъа кечикгенмеми? — деб сорду анасына.

— Огъай, кечикмегенсе. Бусагъат ашайыкъ да, экибиз да бирге барырбыз школгъа, — деди анасы.

Хасан, бетин-къолун джуууб, ашаб бошагъанлай, бир къолуна портфелин, бир къолуна да гокка хансла алыб, атасы, анасы, гитче эгешчиги бла орамгъа чыкъды. Ала школ таба айландыла. Хасанчыкъ, бир кесекге да тохтамай, джюуюлдегенлей барады:

— Аття, мен иги окъурукъма; хаман «бешле» аллыкъма.

— Мен да школгъа барама, — деб беш джыл болгъан эгешчиги да аныча атлаб барады. Ала барысы къууанчлыдыла. Бары да ышара-ышара сёлешедиле.

Школгъа джетедиле.

Бир кесекден сабийлени линейкагъа тиздиле. Школгъа биринчи келген джашчыкъла бла къызчыкъла кеслерин уллулагъа ушатыб сюеледиле.

— Багъалы сабийле, сизни окъуу джыл башланнганы бла алгъышлайма. Барыгъыз да джай солугъансыз, уллула болгъансыз. Быйыл бизни школгъа кёб сабий къошулгъанды. Ма была биринчи кере келгендиле школгъа, — деб къарт устаз Хасан сюелген тизгиннге къолун узатды.

— Энди сиз устазланы алгъышлагъыз, — деди алагъа.

Къызчыкъла бла джашчыкъла гокка хансланы элтиб устазлагъа бередиле.

Биринчи классха келгенлени уа быйыл школну бошарыкъ джашла бла кызла гокка хансла бериб алгышлайдыла.

Хасанчыкъ, кьюуаныб, дженгил-дженгил атасына, анасына кьарайды.

Сабийлени суратха тюшюрюб бошагъандан сора:

— Энди класслагъа киригиз, — дейди школну директору. Сабийле бла бирге Хасан да класс таба ашыкъды.

Шаманланы М.

БИЛИМНИ ЮСЮНДЕН НАРТ СЁЗЛЕ, ДЖОМАКЪЛА.

ЭЛ БЕРГЕН ДЖОМАКЪЛА.

Бир затым барды да:
Ат болуб да чабады,
Кьюш болуб да учады

(Битим)

Таууш этмей сёлешген,
Халкъгъа акъыл юлешген

(Китап)

Илму бла кюрешген,
Кюнде билим юлешген

(Устаз)

Эл ичинде бир ана
Кёб сабийни сюеди,

Анга келиб киргеннге
Акъял — билим береди

(100 III)

Н а р т с ё з л е :

Билим насыб берир,
Билим джолну керир.

* * *

Билим тауланы тешер.

* * *

Билим сатылмайды — окъуб табылады.

* * *

Малынг аз болса да, билиминг кёб болсун.
Дуняя байлыкъ — билимди.

ДЖАНГЫЛМАЙ АЙТЧЫ

* * *

Акъ алма,
Къызыл алма,
Бир тамакъдан
Тизил, алма.

* * *

Умар уугъа чыкыгъанды,
Умар джугьутур джыкыгъанды,
Аркъасына кёлтюрдю,
Аннысына келтирди.

* * *

О, мияла, мияла,
Кеселекке менден уяла,
Кеселеккени эки джаны окъады,
Кеселекке менден кьоркъады.

* * *

— Кишиу, кишиу!
— Мияу, мияу!
— Ач болдунгму?
— Хоу, хоу!
— Ашайса, мурулдай,
Джукълайса, хурулдай.
Чычханланы кьоймайса,
Этлеринден тоймайса.

Тилбургьучну азбар этигиз.

Эртде биреу бар эди.

Эртде биреу бар эди,
Темир тиреу бар эди,
Таш тегене бар эди,

Агъач элек бар эди,
Къумурсханы кьой этиб,
Къумгъа джайгъан бар эди,
Къарт атасын джаш этиб,
Къатын алгъан бар эди,
Къарт анасын джаш этиб,
Эрге берген бар эди,
Ёлген атны сау этиб,
Чарсха чабхан бар эди,
Къара сууну къайнатыб,
Къаймакъ алгъан бар эди,
Ёлген къушну сау этиб,
Эл сарнатхан бар эди.

Тилбургъучну азбар этигиз.

Бара-бара баз табдым.

Бара-бара, баз табдым,
Базны ичинде таракъ табдым,
Таракъны аммагъа бердим,
Амма манга баппу берди.
Баппуну итге атдым,
Ит манга кючюк берди,
Кючюкню кьойчугъа бердим,
Кьойчу манга кьой берди,
Къозуну къонакъгъа сойдум,
Къонакъ манга къамчи берди,
Къамчини джерге урдум,
Джер манга чёмюч берди,
Чёмючню суугъа атдым,
Суу манга кёмюк берди.

Кёмюкню табхагъа салдым
Ары джанындан бир мияу,
Бери джанындан бир мияу,
Келдиле да, хап-хуп дедиле да,
Ичдиле да кетдиле.

Тилбургъучну азбар этигиз.

ДЖОМАКЪЛА

Шохуду адамны
Сакълайды арбазны.
Уллуду сезими,
Чыдамы, тэзюмю.
Ызларгъа гудуну,
Адам да джетмейд муну.

(ШИ)

Джай да, кыш да юсюне
Бирча джашил киеди,
Джангы джылда хар юйге
Къонакъ болуб киреди.

(1931Н)

Хайыуанды. Мюйюзсюздю,
Халиси суюмсюздю,
Джорта-чаба биледи.
Бузда уа, — тиреледи.
Сагъат сайын окъуйду
Сабий минсе, чочуйду.
Къыйыны халалды,
Эти уа — харамды.

(хәтә)

Джангур джауса —
Джибитдирмез.
Кюн кызыдырса, —
Кюнню иймез.

(Кюнлюк)

Джюрюсе — джан сала,
Тохтаса — джан ала.

(Нару)

Джаумаса — эшикге чыкъмаз,
Джауса — юйге кирмез.

(Янмажу)

1. Элберлени окъугъуз, бир къауумун азбар этигиз.
2. Быладан башха къаллай эл берген джомакъла билесиз?

Джомакъ, джомакъ — джолунга,
Агъач кюрек — къолунга,
Джау сюртюлсюн тонунга,
Сом къошулсун сомунга,
Алтын мынчакъ — бойнунга,
Тузлу гюттю — къойнунга,
Гоппан боза къонакъгъа,
Тынгылагъыз джомакъгъа!

Кютсенг — къууанч болады,
Кийсенг — къумач болады,
Къараб бакъсанг — май этед,
Терк огъуна бай этед.

(Малчылыкъ).

Къанатлары къаралыб,
Ешюнчюгю агъарыб,

Этге джанын атады,
Кёзчюклери аралыб.
(Къары).

Бири айтады,
Экеулен къарайды.
Экеулен да тынгылайды. —
Кеслери ёседиле, биленмей кеседиле.
(Аууз, кёзле,
къулакча, титле).

Аналары ёле тура,
Балалары къоба тура.
(Тарды).

Ат чабды да, ызы къалды.
(Барды).

Амма джырна чачады,
Джырна тюзге къачады.
(Бурджурт).

Бир къалада минг тешик.
(Элек).

Бир ананы минг баласы.
(Ан бирджурт).

Бир къара кишичик сыртдан аууб барады.
(Къамыжакъ).

Гап-гап, муш-муш, эки джаннган джулдуз,
Эки къара къундуз.
(Аууз, бурун,
кёзле, къатла).

Ой, Аймөлек, Аймөлек,
Джыйылгъанбыз бир бөлек,
Ойнарыкъбыз бир кесек,
Сырт юсюнде тал терек,
Къурманлыкъгъа къой керек.
Къобузчу джокъ, той керек.
Бизни элде уллу той,
Эл башында бөлек къой,
Къашха къойну тут да, сой.

Ой, тегерек, тегерек.

Ой, тегерек, тегерек,
Джыйылгъанбыз бир бөлек,
Ойнарыкъбыз бир кесек,
Ма былай мийикликге,
Ма былай кенгликге,
Ма былай алашалыкъгъа,
Ма былай тарлыкъгъа.

Тенгере, тенгере,
Хойнухчугъум, тенгере,
Буз къатханды, тенгере,
Къамчи бла ургъанма,
Бек ургъанма, тенгере,
Хойнухчугъум тенгере,
Бек ургъанма, тенгере.

Халкъдан.

Кёсе бла джашчыкъ.

(Таурух.)

Эртде-эртде бир элде бир кёсе тирменчи болгъанды. Ол хаман тирменнге келген адам-ланы алдаб, унларын алыб тургъанды. Бир кюн анга бир джашчыкъ бир кесек будайчыкъ кёлтюрюб келгенди. Кёсе джашчыкъны келгенине бек къууанганды. Бу джашчыкъны келтирген будайчыгын барысын да алырма алдаб, — деб кёлуне келгенди.

Ол джашчыкъны будайын эрлай тартдырыб ун этгенди да джашчыкъгъа: «Кел, бир кесек гырджынчыкъ этиб ашайыкъ, сени унчугъунгдан татлы гырджын боллукъ эди», — дегенди. Джашчыкъ анга разы болгъанды.

Сора кёсе гырджын этиб тебрегенди. Ол, бир унну кёб къуя, бир сууну кёб къуя келиб, джашчыкъны унчугъун саулай да булгъаб, бир уллу гырджын этгенди да, бишириб тепсиге салыб, джашчыкъгъа айтханды:

— Джашчыкъ, энди сени унчугъунг джангыз бир гырджын болгъанды. Гырджынны къалай юлеширге билмейме. Кел, энди алдашайыкъ да, ким бек алдаса — гырджын саулай да аныкъыды, — дегенди.

Сора джашчыкъ да:

— Алда сен алгъы бурун, — дегенди тирменчиге. Тирменчи къадалыб алдаб башлагъанды:

— Тюнене арба бла отун келтирирге чегетге баргъан эдим. Арбама отун джюклеб, ызыма айланыб тебретим да, тик ёргеге атым тарталмай къалды. Сора, энди, къалай этейим деб, тегерегиме къарадым. Къарасам: бир уллу къумурсханы кёрдюм. Сора къумурсханы тутуб арбагъа джекдим да, ол тартыб арбаны тикден чыгъарыб кетди — деб бошаб, кёсе джашчыкъгъа сёз береди. Сора джашчыкъ:

— Мен иги алдай билмейме. Андан эсе, тюзюн айтайым, — дегенди да хапарын айтыб башлагъанды: — Бюгюн, ол сен гырджын бишире тургъан сагъатда мен ойнай — ойнай, алай сыртха чыкъгъан эдим. Аллымдан бир къоян чартлаб чыкъды. Уруб къоянны ёлтюрдюм. Ичин ачыб къарасам, ичинде бир гитче кюбюрчюк тура. Кюбюрчюкню ичин ачыб къарасам, ичинде бир къагъыт бар. Къагъытчыкъны ичин ачыб къарасам: «Кёсе кёб ары — бери демесин. Гырджын джашчыкъныкъыды», — деб джазылыб тура.

Джашчыкъ, кёсени хорлаб, гырджынны да алыб кетгенди.

1. Таурухну магъанасын къысхасы бла айтыгъыз.
2. Джашчыкъгъа къаллай джашчыкъды дерге боллукъду? Аны халисинде нени джаратасыз?
3. Бу таурухну биригиз джаш, биригиз кёсе, биригиз да автор болуб окъугъуз.

ХУРМЕТЛИ КЪАЧ КЕЛДИ.

Ахматчыкъ.

Санга ушаш алмала,
Уууртлары кызара,
Чакъырадыла сени,
Кюн тубюнден ышара.

Келчи, Ахмат, сен бизге
Джууукъ келиб бир къара.
Бизге ушаргъа суйсенг,
Сёзюбюзню ангыла.

Кюнню, сууну, хауаны
Биз сюебиз хар неден,
Кюнден бояу алабыз,
Суу ичебиз биз джерден.

Чапракъла хауа тарта,
Солуйбуз хауа кючюн.
Кёремисе, барын да
Джыябыз сени ючюн.

Бизге, суйсенг ашаргъа,
Дженгил-дженгил келе тур.
Къурт, къамжакъ, ханс къоймай,
Сен да бизни сакълай тур.

Къаракетланы Ю.

1. Сизни кёгет тереклеригиз бармыды?
2. Алагъа сиз къалай къарайсыз?

Кюз артында.

Алтын чачха бёлене,
Чегет кийим тешеди,
Чапрагъы тюбюне
Тёшек бола тюшеди.

Къалын терек бурмала
Джукъа-джукъа кёрюнюб,
Къыбыла таба турнала
Барадыла юрюлюб.

Отлау табмай тапхырда,
Ийнек юйге кьарайды,
Таулу кьошну кьатында
Кьышха бичен кьалайды.

Джаубаланы Х.

1. Чегет кьаллай кийим киеди?
2. Турнала кьачда кьайры учуб кетедиле?
3. Кюз артында отлау кьалай болады? Малла нек кьыйналадыла?
4. Кюз кьошлада кьаллай ишле бардырадыла?
5. Назмуну азбар этигиз.

С ё з л ю к : кьыбыла, юрюлюб.

Чегетде.

I.

Атам да, мен да чегетге бардыкъ. Чегетде хар тюрлю терек кёб эди. Барындан да ариу бир акъ терек бар эди.

— Атам, бу не терекди? — деб сордум.

— Бу къайын терекди. Къайын агъач неге да иги джарайды, андан фанер къанганы этедиле. Чурукъ чюйле да къайын агъачдан этедиле, — деб хапар айтды.

— Бу уа? — деб мен дагъыда бир терекни кёргюздюм.

— Бу эменди. Агъачны эм къатысы, эм чыдамлысы ма олду. Андан

столла, шиндикле, джыккырла, арба чарх, кёпчекле, кегейле, шкафла, дагъыда кёб зат этедиле, — деб эменни юсюнден хапар айтды.

II.

Сора агъачланы атларын айтыб, санаб тебреди:

— Ма бу тал, бу джерк, ол кёк агъач, ол эмен, былайдагъы — джёге, — деб джёгеге джетгенлей, аны юсюнден былай айтды:

— Джёгени къабугъу кёб затха джарайды, андан затны чырмаргъа рогож этедиле.

III.

Чёгюч ургъанча, бир таууш эштиб къарадым. Къарасам, бир ариу, къолан къа-

натлы, терекни къабыргъасына къонуб, къуйругъуна таяныб, джити бурну бла терекни ура тургъанын кёрдюм. Ол, керки бла ургъанча, терекни къабукъларын ууатыб агъыза эди.

— Атам, ол чыпчыкъ терекни ашай турады, — дедим.

— Ол чыпчыкъ тюлдю, ол агъач тауукъду.

Агъачны къабугъуну тюбюнде джашаб, агъачха заран берген къуртланы ашайды ол, — деб атам хапар айтды. — Андан сора да чегетде кёб тюрлю джаныуар джашайды: айю, бёрю, тюлкую, къоян, тонгуз, буу, эчки, дагъыда башхала, — дегенинде, мен разы болуб тынгыладым.

Маммеланы И.

1. Хапарда къайсы тереклени юсюнден айтылады?
2. Эменден не зат ишлейдиле?
3. Чегетге экскурсиягъа барыгъыз, сынагъыз.

Атын айтчы...

Гардош, къабмы, чюгюндюрмю,
Кёк къудору, гёлендирми,
Чёблеу, нартых, гинми дейсе, —
Сен кёрюрге, бизге келсенг!

Татыран, сохан, сарысмакъмы,
Къозукъулакъ, къобустамы,
Шибижи, нашама дейсе, —
Сен табарса, бизге келсенг!

Быхы, турма, бадраджанмы,
Харбыз, хауун, бакладжанмы,
Кёлюнг сайлаб, нени суйсенг, —
Сен къабарса, бизге келсенг!

Аланы уа бачхабызда
Анам ариу ёсдюреди,
Чага этиб, сугъарыргъа
Ол мени да юретгенди.

Тахта кёгет болуб бизде
Не зат джокъду, ким биледи?
Себгил бетли татлычыкъны
Атын айтчы! — Ол .....!

(прохажу)

Кечерукъланы Б.

1. Бачхада неле битедиле? Атларын айтыгъыз.
2. Ким ёсдюргенди ол тахта кёгетлени?
3. Анасы сабийин неге юретгенди?
4. Сиз къаллай тахта кёгетле ёсдюресиз бачхаларыгъызда?
5. Назмуну кесгин окъугъуз.

Нартюх.

Мюрзеуледен уллуду,
Узун айбат терекди.

Ашхы къараб битдирсенг,
Малгъа, адамгъа керекди.

Мюрзеулени барындан
Мийик болады тереги.
Мешхут къуюб, ханс
къоймай,
Къараргъады тилеги.

Узун джашил лентала,
Чапрагъы юсюнде,
Мюйюзлеча сюелиб
Сабахлары
кесинде.

Джибеклери салыныб,
Джылтырайды тюзледе,
Джырай, ойнай джыярсыз
Сары алтын кюзледе.

Шахмурзаланы С.

Нарт сёз:

Джаз гокка хансла бла, къач а кёгетле бла
байды.

Кавказда алтын къач.

С о р у у л а :

1. Сурагха иги эс ийиб къарагъыз.
2. «Алтын къач» деб нек айтылады?
3. Сурагта къаллай кюн кѳргюзюлгенди?
4. Табигъат къалай сурагланнганыны юсюнден хапар айтыгъыз.
5. Биз экскурсиягъа баргъаныкъда, чегет къаллай эди?
6. Чегетде не кѳргенигизден хапар айтыгъыз.
7. Чегетде къаллай къанатлыла бар эдиле?

КЪЫШХА ХАЗЫРЛАНЫУ.

1. Бу суратда джылны кѡаисы чагъы белгиленгенди?
2. Кѡач болгъанын биз неден билебиз?
3. Агъач кѡоянчыкъ кѡышха кѡалай хазырланады?
4. Кирпичик а кѡалай хазырланады?
5. Кѡанатлыла уа кѡалай хазырланадыла?
6. Юйде бу кѡрген затларыгъызны юсюнден хапарчыкъ джазыб келигиз.

Кѡышны кѡылыкълары.

(Таурух.)

Кѡыш дуниядан хар нени да кѡурутургѡа акѡыл этгенди. Ол эм алгѡа кѡанатлылагѡа джете башлагъанды. Кѡанатлыла джылы

джерлеге кетгендиле.
Къыш быланы джетал-
мазлыгъын билгенди.

Ол кесин джаныу-
арла таба ата башлагъан-
ды. Къар ёзенлени, тюз-
лени, чегетлени джабхан-
ды. Джерни баш къатын
бузлата башлагъанды.

Джаныуарла да
къоркъмагъандыла. Ким-
ни джылы тону болгъан-
ды, кимни орну болуб,
ары киргенди.

Къыш чамлана башлагъанды, аллын ча-
бакъла таба бургъанды. Суулагъа буз кёпюрле
ишлегенди.

Суула бла кёллени къуру башлары буз-
лагъанды. Чабакъла уа сууну теренине кетген-
диле. Бузну тубюнде алагъа сууукъ джукъ да
эталмагъанды.

Къыш, алгъындан да бек ачыуланганды
да, аллын адамлагъа айландыргъанды. Эшик-
лени, терезелени тыкъырдатханды. Адамла уа
печде отну джакъгъандыла. Джылы юйледе ол-
туруб, къышны самаркъау этгендиле.

Къышдан, уллула къой, гитче сабийле да
къоркъмагъандыла. Чанала бла учуб, къардан
гинджиле, джуммакъла этиб ойнагъандыла.

— Келчи, къыш, кимни къоркъутурукъ
эсенг да! — деб къычыргъандыла сабийле.

1. Къыш кимлени къоркъутур мурат этген эди?
2. Адамла, джаныуарла къышха къалай джолукъдула?
3. Сабийле къыш къаллай оюнланы ойнай эдиле?

Къоянчыкъ.

Джылы тончукъ кийими,
Сабий суйген суйюмю.
Ол кишиге тиймейди,
Махтаныргъа суймейди.

Узункъулакъ, къоркъакъчыкъ,
Чубуркъуйрукъ къоянчыкъ.
Терек къабукъ ашайды,
Сескеклениб джашайды.

Абайханланы Н.

1. Къоянчыкъны къаллай тончугъу барды?
2. Къоянчыкъ не ашайды?
3. Юй къоян тутамысыз юйде? Алагъа ким къарайды?
5. Къоянчыгъыгъыз бар эсе, аны юсюнден хапарчыкъ джазыгъыз.
6. Назмучукъну азбар этигиз.

Н а р т с ъ з :

Къоян кесини кѣлекесинден къоркъар.

Чыпчыкъла

Джиб-джиб эте арбазда,
Секирелле чыпчыкъла,
Излейдиле ашарыкъ
Къыш кюнледе джазыкъла.

Сабийле уа, эс ийиб
Ол сейирлик джанлагъа,
Атадыла, къайгъырыб,
Табханларын алагъа.

Гырджын, ётмек умурла
Берекетли кёрюне,
Чыпчыкъланы тепсиси
Сабий къолдан керилед.

Джаз келгенлей, борчларын
Къайтаралла чыпчыкъла:
Тереклеге джайылыб,
Излейдиле къуртчукъла.

Аны уллуд себеби:
Тюрлю-тюрлю кёгетле
Заран джетмей бишерле,
Тепсибизге тюшерле.

Абайханланы Н.

1. Сиз къалай болушасыз къанатлылагъа?
2. Къанатлыла не затха джарагъанларын айтыгъыз.
3. Къыш бизни джерледе къайсы къанатлыла къаладыла?
4. Сизни терек бачхагъызда алагъа юйчюкле бармыдыла?

Нарт сёз:

Къанатлыла адамны шохларыдыла.

1. Бу суратда джылны къайсы чагъын кӛресиз?
2. Хапарчыкъ джазыгъыз.

ТЕМАГЪА СОРУУЛА БЛА ИШЛЕ.

**КАВКАЗДА КЪЫШНЫ ЮСЮНДЕН СЕН КИТАБЧЫКЪ
ЭТЕРГЕ ТЕБРЕДИНГ.**

1. Бу суратчыкълагъа къара. Сен китабчыгъынгы ал бетине къаллай сурат саллыкъ эдинг?
2. Хар суратчыкъга ат ата.

3. «Хош келдинг, акъмыйыкъ!» деген темагъа къайсы суратланы атаргъа боллукъду?
4. Сен а къллай суратчыкъла саллыкъ эдинг бу темагъа?
5. Къышны юсюнден назмучукъ окъу.
6. Сен кесинги китабчыгъынга къллай ат атарыкъ эдинг?
7. Къышны юсюнден нарт сёзле айт.

БИЗНИ ТАУЛАРЫБЫЗ, ЭЛЛЕРИБИЗ, СУУЛАРЫБЫЗ.

Минги Тауду ариулукъну анасы,
Кюмюш кибик джылтырайды джагъасы,
Не келеди бу залимни эсине?
Бир тауну да тенг этмейди кесине!
Джаякълары, мамукъ кибик, агъарыб,
Къараб турад Казбек таугъа чамланыб.

Къаракетланы И.

1. Бу назмуда «Минги Тауду ариулукъну анасы» деб нек айтылады?
2. Къалай джылтырайды аны джагъасы?
3. Ол кесине бир тауну да нек тенг этмейди?
4. Аны джаякълары неге ушайдыла? «Джаякълары» деб поэт неге айтханды?

5. Сизни таугъа баргъаныгъыз болгъанмыды? Баргъан эсегиз, анда не кѳргенигизни юсюнден хапар айтыгъыз.

6. Назмучукъну азбар этигиз.

Кавказда джаз.

Къозгъалгъанды
Бу Кавказны байлыкълары,
Джашнайдыла
Сырты, къолу, джайлыкълары.

Бусагъатдан
Кѳк кырдык да джетерикди,
Сюрюу таугъа
Мычымайын кетерикди.

Къозучукъла
Джангы тууб макъыралла,
Ач болурла, —
Аналарын чакъыралла.

Кѳб кѳгетле,
Ауруулагъа дарман болгъан,
Тюртю, ит бурун,
Муртху, наныкъ, андан къалгъан...

Была бары
Джашнайдыла, чагъадыла,

Къаяладан
Суула джырлаб агъадыла.

Табигъатны
Ма бу тукъум халилери
Кавказыма джандет сыфат саладыла.

Байрамкъулланы Ф.

1. Назмуну кесгин окъугъуз.
2. Автор Кавказны къалай суратлагъанын айтыгъыз.

Зем-зем суу.

Кюн къызгъандан къызады, тауларымы
къыздыра,
Кюн таякъла ойнайла, къарыууму аздыра.
Гардош къалагъан чагам, сослан ташча,
ауурду,
Арыгъанма! Суу а — джокъ! Хар атламым —
дауурду.

Джан-джаныма къарайма, мен суу кюсеб,
кычырыб,
Джыламукъсуз джылайма, эрним-тилим
къургъакъсыб,
«Су-уу! — деб къайтарады, джазыкъсыныб,
къая къыз, —
Тау джоллада, мийикде, юзюлмесин
аякъ ыз!»

Кёл ашабмы, тилекни къабыллалла
тауларым,

«Сен ёлмегин!» — дедиле, ача джюрек
джырларын.
Къанат битиб, осагъат тауушчукъгъа
угулдум,
Тау суучукъдан, тоялмай, бир къадарны
тогъудум!

Зем-зем суудан джан кириб, элге джырлай
эндим мен,
Джырламай а болмайма, — джырчы
болдум энди мен!
Къачда уа Къумуш башында гардош
къазыб арырма,
Арысам а, шоркъадан тауну кючюн
алырма!!!

Кечерукъланы Б.

1. Назмуну кесгин окъугъуз, хапарын айтыгъыз.
2. «Арысым а, шоркъадан тауну кючюн алырма» дегенни къалай ангылайсыз?
3. Сууну юсюнден къаллай ырысланы, адеб джорукъланы билесиз?

Кавказ.

Атам, анам сенсе мени,
Сени кемсиз сюеме,
Узакъ джерден, тансыкълаб,
Сеннге салам иеме.

Уллуд сени келбетинг,
Тауунг, тюзюнг, чегетинг,
Гранит, мермер ташынг.
Дамлыды, татыулуд ашынг.

Сенден чыгъад хар тюрлю
Дарман суула, гарала.
Сенде багъыладыла
Ауругъанла, джарала.

Сени кюсеб келелле
Тыш къраллы джерледен.
Сеннге келиб солуйла
Шахарладан, элледен.

Тюзлерингде, сабанлада
Тракторла улуйла,
Сени курортларынгда
Ишчилеринг солуйла.

Саулукъ табыб эм солуб,
Юйлерине къайталла,
Сенден тамашалыкъны
Халкъларына айталла.

Боташланы А.

1. «Атам, анам сенсе мени, сени кемсиз сюеме» деб неге айтады автор?

2. Кавказны ариулугъу, байлыгъы, ауругъанлагъа джарагъаны назмуда къалай суратланады?

3. Назмуну азбар этигиз.

С ё з л ю к : гранит, мермер, гара.

ДЖАНЫУАРЛА — АДАМНЫ ШОХЛАРЫ.

Уммола келе, келе...

- Уммола келе, келе,
- Къайда, къайда келе?
- Туура тѣшде келе.
- Туура тѣшню неси бар?
- Арты-къурту, кеси бар,
- Къаракъулакъ къозу бар,
- Аман къысха тону бар,

Айланч — гыланч джолу бар.

— Тауукъ не табдынг?

— Гаккы.

— Не этдинг?

— Сатдым.

— Не алдынг?

— Баппу.

— Не этдинг?

— Къабдым.

Тилбургъучну окъугъуз. Азбар этигиз. Кёзюулетиб айтыб ойнарға юренигиз.

Акъ улакъ.

Акъ улакъ келеди,
Кърау киби́к агъара,
Ол анасын эме́ди,
Тобукъланы́б баш ура.

Ана сютден тойгъанлай,
Секиреди, чынгайды,
Джибек джюню джылтырай,
Джаргамлада отлайды.

Уллу кёллю текечик
Къая ташха минеди.
Джерде туугъан кийикчик
Тёбелени сюеди.

Сюйюнчланы А.

1. Сизде уа улакъчыкъла бармыдыла? Алагъа эс бёлуб къалай ойнагъанларына, халилерине къарагъанмысыз?

2. «Ол анасын эме́ди, тобукъланы́б баш ура» дегенни къалай ангылайсыз?

3. Эчки малла кяллай маллагъа тергеледиле?
  4. Эчки адамгъа не хайыр береди?
  5. «Эркеч» деб неге айтылгъанын уллуладан соруб билигиз.
- Эчкилени, эркечлени кьой сюрюуге нек кьошадыла?
6. Назмуну азбар этигиз.

С ё з л ю к : джаргамла, уллу кёллю, джибек, баш ура.

Чубар тауукъчукъ.

Тауукъла барысы суюдиле гаккыларын. Сиз кёргенмисиз аланы уягъа кялай киргенлерин, гаккыланы кялай излегенлерин? Гаккы табсала уа, кычырыкъ-хахай этиб, къангкылдаб айланадыла.

Чубар тауукъчукъ да этеди алай. Кюн сайын уясына келеди. Уясы уа чардакъдады. Ары басхыч бла миниб барады. Мюйюше тегерек уячыгъында тюненеги гаккысын кёргенлей, юсуне джатады, бурунчугъу бла аны къанат тюбуне кысыб джылытады, эркелетеди, кесини тилинде неле эсе да айтады. Гаккысына тийгенни суймейди. Талай замандан гаккы табыб, къангкылдай-къангкылдай, басхыч бла тюшюб келеди.

Гаккыланы бир джерчикде нек табады? Ала кёб болсала, юслерине джатыб, гурт чыгъарлыкъды. Джюджеклерин «гурт-гурт» деб чакъырады.

Сора чубар тауукъчукъ джерге тюшгенлей, аны ичиги Мурат чардакъгъа ёрлейди, джылы

гаккычыкъны алыб келиб, анасына биширтиб ашайды.

II.

Айхай, Мурат да чубар тауукъну гаккысын бек сюеди. Бир кюн ол, ашаргъа кёзю къараб, джангы гаккыны да, зайын гаккыны да алыб келди.

— Мурат, зайынны нек алдынг? Уясында гаккы кёрмесе, чубарчыкъ къозларыкъ тюлдю, — деди анасы.

— Гаккыгъа ушагъан оюнчакъ тобчукъну салайым аны орнуна, — деди Мурат. — Тели тауукъчукъ нени билликди? Зайынды дер да джатар.

— Къайдам, аны алдаялгъа эдинг, — деди анасы. — Башха джары кетиб да къалыр, гаккыларын кишиге табдырмаз ючюн.

Мурат ийнанмады.

— Мен бир кёрейим къалай боллугъун, — деди да, мияла тобчугъун зайыннга салды.

Экинчи кюн тауукъчукъ биягъынлай басыч бла ёрледи. Мурат а къараб турады. Тауукъ чардакъда кычырды, тёрт джанына сескекли къарады. Сора, къоркъгъанча болуб, ызына тюшюб кетди.

Къозлаб кетди болур деб, Мурат миниб барса — мияла тобчукъ тура, гаккы уа джокъ.

— Хыйлачы тауукъ, — деди Мурат, — алдаб кетди мени!

Андан сора кюн сайын Мурат чардакъгъа къарай турду, гаккы уа джокъ эди. Марлаб да кёрдю чубарчыкъны, къайда къозлагъанын билалмады. «Тауукъчукъ арбазда айланады, аш ашайды... Къозлагъан а къайда эте болур?» — деб сагъышланды.

III.

Тура-туруб, бир кюн тауукъ тас болуб къалды. Изледиле Мурат бла анасы — табсанг къойма, учду-кюйдю, думп болду.

Хо, энди тауукъчукъну не тюлкую ашады, не къуш алыб кетди дедиле да, унутуб къойду-ла.

...Юч ийыкъ чакълы кетди. Мурат къыйналмасын деб, анасы эки акъ тауукъчукъ сатыб алыб келтирди. Алай а Мурат аланы чубар тауукъчукъгъа тенг этмей эди.

Бир кюн тенглери къатыш Мурат суу ызына барды. Алайда уа ууакъ кёкенле, сары чыгъанала кёб эдиле.

Чыгъанала тиймесинле деб, ийилиб, джаяу джолчукъну ётуб баргъанлай, «джюу-джюу-джюу» деген назик тауушчукъла, «гурт-гурт-гурт» деген назик тауукъ ийнакълау келди Муратны къулагъына.

Сескекли болуб, джашчыкъ талагъа чабыб чыкъды. Чыкъса уа аллайгъа чыкъсын — талада чубар тауукъчукъ, тегерегинде да сары-къолан джуджекчикле — бир, эки, юч... тогъуз, он!

— Ой-ой-ой! — деди Мурат, нёгерлерин чакъыра. — Бери къарагъыз, тас болгъан тауугъубуз балалары бла айланады!

Джууукъ барама дегенлей, чубарчыкъ, къанатларын джайыб, бойнунда тюклерин кёбдюрюб: «Кър-р-р! Қъу-р-р!» — деб эрши къычырды. Джуджекле да аны къатына — къысылдыла.

Чыбыкъла алыб, джашчыкъла тауукъну юй таба къыстадыла, акъырын-акъырын арбазгъа сюрюб келдиле.

Муратны анасы сейирсинди. Тауукъгъа — джылы аш берди, балачыкълагъа тюй себди.

— Анам, энди мен алдарыкъ тюлме чубар тауукъчукъну! — деди къууанчдан толгъан Муратчыкъ...

Тауукъ гаккыларын чыгъана кёкенни тубюнде джашыртын джыйыб тургъанды да гурт джатханды.

Чотчаланы М.

1. Тауукъчукъ нек кетди уясындан?

2. Тауукъ бла джуджеклени юсюнден хапарны айтыгъыз.

С ё з л ю к : кьангкьылдаб, чубар, чардакъ, басхыч, зайын,
оюнчакъ, сескекли, чыгъана, ийнакълау, тьой (тары).

Агъач кьоянчыкъ.

Ауузунда алма кьакъ,
Къуйругъунда чапыракъ,
Къол аязында гагаракъ,
Болад анга оюнчакъ.

Джырын джырлаб, джай кетди,
Кърау уруб, къач джетди.
Чегетде кёгет бишди, —
Къоянчыкъгъа иш тьюшдю.

Азыкъ ташый кьошуна,
Уясына джол этди.
Къышха джыйгъан ашына
Тоз къабукъдан гён этди.

Чёртлеуюгю бир тёбе,
Башха болмай къоз гюрбе.
Мюрзеу бюртюк — бир кире,
Кёгет къатхан — мижеге.

Къууаннгандан секире,
Ауушдурад тончугъун,
Арбазчыгъын сибиред,
Сибиртки этиб къуйругъун.

Гёзенчиги — тыкълама,
Къоянчыкъны кёлю токъ,

Келсе да кыш кыяма,
Ишлегенге кьоркьюу джокь.

Сюйюнчланы Азамат.

1. Къачда къоянчыкъ не этеди?
2. Къоянчыкъ кышдан нек кьоркъмайды?
3. «Джай ишлеген — кыш ашар, ишлемеген — кюч джашар» деб нек айтылады?

Джюджекчик.

Гурт тауукь, юйдегисин да тизиб, кьуртчукъла, къамжакъчыкъла излей бачхагъа джайылды. Къара къанатчыкълары болгъан акъ джюджекчик, бир уллу гёбелеккени эслеб, аны ызындан мыллыгын атыб, анасыны кёз туурасындан ташайды.

— Къуд, къуд, къуд, бусагъатлай бери къайт! — деб анасы аны чакъырды.

— Гёбелеккени тутмасам, кюнюм джокьду! — деб джюджекчик да ол кычырыкъгъа эс бёлмеди, къайытмады. Тюз ма олсагъатчыкъда къуш да тикни джитисинден къараб тура эди. Ол, гурт тауукь джетгинчи, оюмсуз джюрюген джюджекчикни сермеб алыб, учуб кетди.

Кечерукъланы Б.

Окъуб хапарын айтыгъыз.

1. Гурт тауукь къайры джайылгъанды?
2. Къара къанатлы джюджекчик къайры ташайды?
3. Оюмсуз джюджекчикге не болду?

Н а р т с ё з :

Тауукь баласы ючюн джанын алдырыр.

Чегетде киштик.

Къарангыды. Атла, наллары бла ташланы чакъдыра, бир абына, бир тая, ёзенни ёрге барадыла. Къарт атасыны джамчысына чырмалыб тургъан Керамчыкъ татлы къалкъыугъа кетеди. Алай а арбаны чайкъалгъаны бла суу таууш джашчыкъны уятдыла.

— Эй, эй аманла! Но-о-о! — деб Токъай сыбыртхыны булгъайды. Пырх-чырх эте, аякълары тая, атла кёчюуден чегет ичине бурулгъан джолгъа чыгъадыла.

— Уяндынгмы, джашым? Кёб къалмагъанды Дорбунлагъа энди, бир кесекден дже-терикбиз, — деб къарт, узалыб, джашчыкъны тегерегин кысдырды. Керамчыкъ, къарылгъач бала уядан боюнчугъун созгъанча, бир къолу бла джамчыны башындан атыб, тегерегине къарайды. Тар ёзенни башында джарыкъ джулдузла джанадыла...

Керамчыкъ бла Къайтукъланы Хасанчыкъ джай заманларын къошда бирге ашыргъандыла. Экиси топракъдан къаллай аламант атчыкъла, базыкъбоюн, кысха мюйюзлю ёгюзчюкле этген эдиле. Аланы джыйыб, дорбунда асыраб кетгендиле...

Арба чегетни къалынына киргенинде, джашчыкъ сескекли болду. Не зат эсе да туна-кы таууш этгенинде чегетде, Керамчыкъ акъырын атасына кысылды.

— Къоркъгъанмы этдинг? Гылын къуш къычырады, къоркъма, — деб, Токъай джылы къолу бла джашчыкъны кесине къысды. Къарт атасыны рахат олтургъанын кёрюб, Керамчыкъ да кёлюн басды.

Кёб турмай къалын тютюн ийис келди. Арба тауушну эштиб чабды болур, ит юрген таууш чыкъды. Бир итни юргени, кёб тауушла болуб, ёзенлеге саркъды...

Чегетден чыкъгъанларында, сол джанына айланыб, уллу дорбунланы аллында джилтинле къатыш тютюню бурулуб-бурулуб мийикге чыгъа, шынкъарт джана эди.

Арба, чириклени ичин джырыб, ары бурулду. Аланы алларындан Хасанчыкъ да

чыкъды. Тенгин ийнакълады, къалай келгенлеринден хапар айтды.

Къайтукъ, сютню къайнатыб, сюзюб, башха сауутха къуяды. Отха къараб олтургъан Керамны кёзлеринде джарыкъ джилтинчикле ойнайдыла. Ала ушакъ эте тургъанлай, дорбунну башындан киштик макъыргъан тауш келди. Хар ким сагъайдыла, Керам а, секириб ёрге туруб, тегерекге къарады.

— Къайдан чыкъды бу киштик? — деб сабийле уллу сейирсиндиле.

— Тохта-тохта, джаз таулагъа кетгеникде, бизден къалгъан киштик болурму? — деб Къайтукъ дорбунну башы таба къарады.

Эрлай джашчыкъла, фонарны алыб, къарангыгъа ташайдыла. Алай а бир кесекден Керам:

— Аття, сютчюк берсенг а. Терекге мингенди да, чакъыргъанлыкъгъа, тюшмейди, — деб къайтды.

Джашчыкъла, табакъчыкъны терек тюбюне салыб, арлакъгъа кетдиле. Киштик тюшдю. Сютню ичди. Керам бла Хасан «кишиу» деб, къайтыб терек къатына келгенлеринде, ол аладан къачмады.

Адамны тюклю шохчугъу, адамла бла джашагъан джерин къоюб кетмей, джай узуну кечиниб, энтда алагъа нёгер болду.

Кече джашчыкъ киштикни къойнуна къысханлай джатды. Атасы, хар нени джарашдырыб, фонарь бла джарытыб, джашчыкъны юсюн иги джабды. Киштик Керамчыкъны къой-

нунда чулгъаныб хурулдай эди. Джашчыкъ а,
ышарыб, бир къолчугъун киштикни юсюне са-
лыб, татлы джукълай эди.

Лайпанланы Р.

1. Мурмургъа къалай тюбедиле джашчыкъла?
2. Керам бла Хасан киштикни кеслерине къалай илеш-
дирдиле?
3. Киштик джаздан къачха дери къалай тургъанды?

Теке.

«...Бааб-бааб бапахан!
Юй тюбюнде сары теке...»
Мюйюзлери къары теке,
Джаякълары джары теке,

Ашагъаны тары теке,
Этер ишин биле теке,
Таш юсюне мине теке,
Къош ичине кире теке.

Бурма теке, бура теке,
Къая ранда тура теке,
Агъач къабукъ къыра теке,
Къозугъанны ура теке!

Тереклеге хата теке,
Чынгыллада джата теке,
Улакълагъа ата теке,
Джалауланы тата теке!

Текелени туюе теке,
Сабийлени суюе теке,
Мюйюзлери ёре теке,
Сюрююуне тёре теке!

Семенланы А.

1. Тилбургуч назмуну кесгин окъургъа юренигиз.
2. Азбар этигиз.

Тауда.

Джайгъы каникуллада мен къошха бардым. Атам колхозда къойчуду. Къой къош мийик тауланы арасында кенг чатда орналыбды. Сейирсиниб, тегерегиме къарадым.

Акъбаш тауланы этеклеринде, кёзюнгю алдарча, джашил кырдык чайкъалады. Тар къулакълардан къара суула чыгъадыла. Кюн салкъынды.

Бир кюн атамы биргесине къой кютерге бардым. Тау этекде, кенг талада экибиз да къойланы кютдюк.

Алайына, хыджи таягъындан къолу бла тутханлай, атам узакъгъа джити къарады. Атам эслемегенча келиб келюме, къолум бла узакъда бир къаралдыны

көргюздүм. Мен кьолуму узатхан джанына Дobar да джити кьарады. Бир кесекден бөрү кьойлагъа кьысыла келгени ачыкь болду. Дobarны юсдюрдюк, атам шкок атды. Бөрү кенлеге ташайды.

Ингирде кьошха кьайтдыкь. Кьошда талай кюн тургъандан сора, мен атамы ишин бек суйдюм. Уллу болсам, кьойчу болургъа суйгеними атама айтдым. Атам ууакь-ууакь ышарды.

Чотчаланы III.

1. Джашчыкь кьайры баргъанды?
2. Ол не этерге суйгенди?
3. Сизни джууукьларыгъызда малда ишлеген бармыды.

Кьатламада.

Гокка хансларын аяз чайкьаучу кьалын биченликни джырыб келиучен эдим мен бери, Кьатламагъа. Шахарчы джашчыкь, ючюнчю классны сохтасы, бу джашил сыртлагъа чыкьсам, кырдык ийисни, санланы учундургъан татлы тау хауаны кемсиз ачыкь сезе эдим.

Кёб бармай, сыртлыкьла кириш кьаяланы башларына джетиб юзюле эдиле. Кавказны тау этеклеринде болуучусуча, ёзен кесер эди аллынгы. Андан ары уа, оджакьдан тюшгенча, тик кьырыкь бла тигеле кьая тюбюне.

Мында, бу ариу ёзенде, гузаба акьгъан кюмюш суучукьну сапран чабакьларына, бузоучу Юсуфчукьгъа, анамы эгечи Зулийни кьалын

айраны бла сары нартюх гырджынларына, сё-
зюнгю кьайтарыучу кьая дорбунлагъа, бере-
кетли сыгын ийисге, мусхотлагъа, кьолан кесе-
леккеле бла кьонгур джыланчыкълагъа ашыгъыб
келе эдим мен каникуллада.

Чотчаланы М.

1. Хапарчыкъны окъуб, хапарын айтыгъыз.
2. Кьатламада табигъат кьаллай эди?
3. Джашчыкъ Кьатламагъа не ючюн ашыгъыб келиучен эди?

АТА ДЖУРТУБУЗ ЭЛИБИЗДЕН БАШЛАНАДЫ.

Минги таугъа барама.

Къыбыла джанынгдан суйюб къарайма,
Къалай ариуса, мийик эм таза!
Баш умутум толгъанча, къууаныб атлайма,
Сеннге, анамача, ышаныб, база!

Мени атам да ёлюб кетди кенгде,
Кёзлери термилиб къараб кёрюрге
Сенден багъалы джукъ джокъду джерде,
Сени ючюн хазырма мен ёлюрге.

Анамы ёшюнюнеча, салама башымы
Сени бу таза кёкюрегинге.
Сюеме, суйгенча жангыз джашымы,
Къор болайым, Минги Тауум, мен сеннге!

Хубийланы Н.

1. Поэт Минги Таугъа къалайдан къарайды?
2. Ким бла тенглешидиреди Минги Тауу поэт?
3. Ким термилиб кетди Минги Тауу кёрюрге?
4. Къаллай суймеклигин кёргюзеди поэт Минги Таугъа?
5. Назмуну кесгин окъугъуз, азбар этигиз.

Н а р т с ё з :

Адамны насыбы — Ата джурту.

Мени элим.

Джай былагъа къонакъ келди. Ол Муратны анасыны къарнашы Хамзат эди. Экинчи кюн ала экиси да Мурат джашагъан элге къарай бардыла. Мурат Хамзатха хапар айтыб башлады:

— Ма бу уллу акъ юй школду. Школну аллында ол площадкада сабийле тоб ойнайдыла. Алайда тереклени арасында кёрюннген сары юй клубду. Анда киногъа къарайбыз. Элде эки тюкен барды, аланы биринде конфетле сатадыла. Элни арасында, ол кёк бурууну ичинде сабий сад барды.

Файрузчукъ да андады. Ол ауругъанында, анам аны ма бу юйге келтиргенди. Анда акъ бёрклю, уллу кёзлюклери бла врач турады. Ол

Файрузчукъну сау этиб къойду. Укол этгенинде, ой ол бир джылай эди! Мен а джыларыкъ тюлме.

— Кел, Мурат, конфетле сатылгъан тюкеннге барайыкъ, — деб тебреди Хамзат.

Ма былайтын, Комсомол орам бла кел. Бу орам асфальтды. Аны бла уллу автобус джурюйдю. Аття мени, анга миндириб, шахаргъа да элтеди. Тамбла мен сизге колхозну бачхасын да кёргюзюрме. Анда болмагъан кёгет джожьду! Заман азды ансы, сени библиоте-

кагъа да элтирик эдим. Мен анда китабла алыб окъуйма, санга да берликдиле.

Бизни элибиз ариуду, игиди, элибизни джаратдынг да? — деб Хамзатны къолундан тутханлай, экиси да Пионер орамгъа бурулдула.

Чотчаланы Ш.

1. Мурат Хамзатха не затланы кёрюзгенди?
2. Элигизни юсюнден хапар айтыгъыз.

Джөгетейим.

Тауларынгдан агъалла
Шоркъа сууларынг,
Тойларынгда тебсейле
Ариу кызыларынг.

Ах, Джөгетейим,
Мени туугъан элим,
Сенден ариу кёрмедим!

Сыртларынгда чагъадыла
Гокка хансларынг,
Ныгъышланы сакълайла
Огъурлу къартларынг.

Акъбайланы А.

1. Поэт Джөгетейни ариулугъун къалай суратлайды?
2. Сизни элигизге уа къаллай джыр этилгенди?
3. Бу джырны сёзлерин азбар этиб, джырларгъа юренигиз.

Нарт сёз:

Туугъан джеринг — сыйлы бешигинг.

Ташкёпюрюм, туугъан элим!

Джырлайма мен бу джырны элиме,
Джашил байракълы ёзениме,
Орналгъанса сен Къобан эрнинде,
Джулдузча джылтырайса мийикде.

Джигит джашланы мийик къаласы,
Онглу атынг ёмюрге джашасын,
Чууакъ, мамырлы кёкню тубюнде,
Ёссюнле бизге джангы тёлюле.

Сыйлы кюнюнге миллет джыйылыб,
Тебсеу барады къобуз арыта,
Эштемисиз, джырлайла къартла,
Ариу эжиу айтадыла джашла.

Припев:

Ташкёпюрюм, туугъан элим,
Ташкёпюрюм, ёсген джерим!
Кенг джуртума джол ёкюлюм,
Минги Таугъа къурч кёпюрюм.

Темирджанланы Э.

Окъугъуз, азбар этигиз.

ТУУГЪАН ДЖУРТНУ ЮСЮНДЕН НАРТ
СЁЗЛЕ БЛА ИШЛЕУ.

Н а р т с ё з л е .

1. Адамны насыбы — адамны Ата джурту.
2. Ата джуртунг — кёз джарыгъынг.
3. Тойгъан джерден, туугъан джер ашхы.
4. Ата джуртну кьоругъан — озар, кьору-
магъан — тозар.
5. Туугъан джуртсуз джашау джокъ.
6. Хар кимни туугъан джурту кесине багъа-
лыды.
7. Джуртун суйген — тюз урунур.
8. Джуртун сатхандан эсе ёлген ашхы.
9. Сау дуняда эм суйгеним —
Туугъан джерим, ёсген джерим.

1. Хар адамгъа да кесини туугъан джери багъалы некди?
2. Джурту, туугъан джери болмагъан адамны сыйы боллукъ-
муду?
3. Туугъан, ёсген джерин багъалата, сыйлай билмеген адам-
ны адамлыгъы барды дерге боллукъмуду?
4. Туугъан джуртун кьорууламай, джауну джанына ётген
адамгъа «сатлыкъ» деб нек айтылады?
5. Адамлыгъы, намысы болгъан адам сатлыкъ боламыды?
6. Кесини халисин ариу этмеген, кесин сыйы бла, намысы
бла тутмагъан адамгъа туугъан джерин сюеди, сыйлайды дерге
боллукъмуду?
7. Хар нарт сёзню сюзюб, магъанасын ачыкълагъыз.

ИГИ НЕДИ, АМАН НЕДИ?

Игилик.

Хубийланы О.

Тас болмайды, унутулмаз игилик,
Иги деген атха миннген кибикди
Аманлыгынг унутулмаз кечилиб,
Аман деген джерге кирген кибикди.

Назмуну азбар этигиз.

Нарт сёзле.

1. Онгсузну джакъла,
Тенгликни сакъла.
2. Игини иши да иги.
3. Акъыллыны сёзю кёб джашар.

Мухтарчыкъ.

Мухтарчыкъ эртден сайын хоншулары къарт Ибрагимге тюеб, анга «Ассалам алейкум» деб, эки къолу бла Ибрагим акканы къолун тутаргъа бек сюеди. Не ючюн десенг, къарт Ибрагим Ата джурт къазауатны аллындан башлаб, артына дери фашистле бла сермешгенди. Юч-тёрт кере джаралы болгъанды. Кеси да къазауатдан сакъат болуб къайтханды. Сакъат болса да, ол энтда гюрбеджиде ишлейди. Бош заманы болгъанлай, Ибрагим akka сабийлеге кёб таурух, хапар айтады.

Мухтарчыкъ ючюнчю классда окъуйду. Ол Ибрагим акканы айтхан таурухларына, аны кеси кёрген сейир хапарларына суйюб тынгылайды. Аны кёб огъурлулукъла, джигитликле этгенине тынгыласа, «къалай иги боллукъ эди, мен да анга ушасам», — деб кёлуне келеди. Ол тенгчиклерине Ибрагим акканы хапарларын айтыб, аланы хар къуру да сейирсиндиреди.

Бир кюн къарт Ибрагим шахаргъа барыргъа деб, автобуса миниб тебреди. Мух-

тарчыкъ да школгъа барыргъа ашыгъыб, чабыб ол автобусха минди.

Алай а бюгюн Мухтарчыкъ къарт Ибрагимге эртденбла эртде тубеялмады. Автобусха миниб, анда Ибрагим акканы кѳргенинде, саламлашыргъа унутуб къойду.

Аны къарт Ибрагим эследи. Сора Мухтарчыкъ бла сѳзюн былай башлады:

— Мухтарчыкъ, балам, экибиз бу сагъатха дери бир-бирибизни кѳрмегенбиз, сора сен нек саламлашмадынг мени бла? Огъесе, менден кѳлюнг къалгъанынгмы барды?

Мухтарчыкъ къарт Ибрагим бла саламлашыргъа унутуб къойгъанын эсине тюшюрдю. Не этерин билмей, ол асыры бек уялгъандан къызарыб, сим-сирелиб, баш энишге къараб тохтады. Аны эслеб, Ибрагим-акка:

— Ой, сени огъесе, сен автобусха минерге деб, асыры ашыкъгъандан «Ассалам алейкум» деген алакат сѳзлени чабыб келе, тюшюрюб къойгъанса. Алкъын аны киши табхан болмаз. Энди мен автобусну тохтатайым, сен а эрлай тюш да, аны таб да, сора чыртда тюшмезча китабларынг бла бирге сумканга салырса, — деди.

Мухтарчыкъ адамланы ичлеринде бу сѳзлени эшитгенинде, андан да бек уялды. Ибрагим акка уа автобусну шофѳрундан былай тиледи:

— Айыб этме, багъалы шофер! Шо, иги джаш кибик автобусунгу бир тохтат, не ючюн десенг, ма бу, бизни Мухтарчыкъ, сени автобусунга минерге асыры ашыкъгъандан «Ассалам

алейкумну» джолда тюшюрюб кьойгъанды. Ол себебден тюшюрген затын бир излеб табсын.

Шофёр автобусун тохтатды. Алай а Мухтарчыкъ тюшерге унамады. Уяла, уяла къарт Ибрагимге къараб:

— Ибрагим акка, кечигиз, сизни бла саламлашыргъа унутуб кьойгъаныма. Эндиден сора мен къартла бла, кесимден уллула бла саламлашыргъа ёмюрде да унутурукъ тюлме, — деди.

— Аперим, аперим, энди мен ийнанама сен кесингден уллула бла саламлашыргъа, аланы адеблерин, намысларын, сыйларын кёрюрге унутмазлыгъынгы. Андан да бек сеннге ийнанганым неди десенг, сен чыртда алдамай, хар къуру да тюз айтырынга, — деди Ибрагим акка.

Абайханланы Н.

1. Мухтарчыкъ не этерге сюе эди?
2. Къарт Ибрахимни джашауундан ол къаллай юлгю алыргъа излеи эди? (Алайын табыб окъугъуз).
3. Мухтарчыкъ не ючюн уялды?
4. Къарт Ибрахим автобусну не ючюн тохтатхан эди?
5. Мухтарчыкъ нек кечмеклик тиледи?
6. Мухтарчыкъгъа къаллай джашчыкъды дерге боллукъду? Нек?

Н а р т с ё з :

Намысынги гитчеликден сакъла.

Сагъыш эте турама.

Хасан кюнледеча джарыкъ тюлдю. Барыбыз кюнорталыкъгъа джарашдыкъ.

Джашчыкъ, ауузундан сёз чыгъармай, ашарыкъгъа бек акъыртын узалады.

— Хасан, не болгъанды сеннге бюгюн? — деб соргъанымда:

— Тохта, сагъыш эте турама, — деб джууаб берди.

— Да бизге да бир айт, неди сени сагъыш этдирген?

— Фатима, мел бла къангагъа сурат салыб, хылымылы этген эди. Ол сюртгюнчю устаз келди да къалды. Ким этгенди былай? — деб соргъанында, къайсы эсе да аны тукъумун айтды. Алай а къызчыкъ, мен этмегенме деб, ант этди. Мен, солуугъа чыгъыб келе, къанганы къатында джаза тургъанын кёрген эдим. Ол а джазмагъанма дейди. Энди, кёзюме кёрюннген болурму ол деб, анга сагъыш эте турама, — деди Хасан.

Шаманланы М.

1. Къызчыкъла не этген эдиле?
2. Хасан а нек сагъышлы эди?

Н а р т с ё з :

Адамны бир алдасанг,
Экинчи ийнанмаз.

Джашчыкъ бла джулдузчукъ.

Эртде-эртде бир джашчыкъ джашагъанды. Ол бек гитчечик эди. Аны ючюн анга «Джашчыкъ» дегендиле. Иги ёсалмагъан Джашчыкъ аны бла бир джыл туугъан тенглерини арасында эм гитчечик болгъанды. Алагъа тенглик эталмагъанды. Ол себебден кеси джангыз айланыб тургъанды. Кюнню кюн узуну кеси джангыз айланмай, тенглерине къошулургъа уа бек сую эди. Алай а ала, аны оюннга къошмай: «Сен алкъын гитчечиксе, бар да энтда бир кесек ёсюб кел!» — деб къыстагъандыла.

Кюнлени биринде, не этерге билмей, биягъы Джашчыкъ кеси айлана тургъанлай, бир гёбелеккечикни кёрюб, ызындан тюшгенди. Аны къууа барыб, джыгъылыб, бурнун къанатханды. Джыламазгъа кюрешгенди, алай а джыламукъларын тыялмагъанды. Бир джыламукъ тамчысы бир ариу гюлчюкню тюз тёппесине тамгъанды. Олсагъат дуняны тейри къылыч толтургъанды, гюлчюкден а бир гитче къанатлы гинджичик чыкъгъанды да, Джашчыкъгъа айланыб, былай айтханды:

— Джашчыкъ, кёремисе ол тауну, аны башына чыкъсанг, излегининги табарыкъса!..

Алай айтыб, гинджичик учуб кетгенди.

Джашчыкъ, эс джыйыб, ол айтханча, тау башына чыгъа бара, бир джылагъан таууш эшитгенди. Барыб къараса, бир джулдузчукъ джылай тура. Джашчыкъ къатына баргъанды.

— Сен нек джылайса? — деб соргъанды.

— Мени бла киши ойнаргъа суймейди, кёкде джулдузла кеслерине къошмайдыла...

— Алай эсе, кел экибиз шохла болайыкъ, — дегенди Джашчыкъ.

Джулдузчукъ анга бек разы болгъанды, къууанганды. Джашчыкъ джулдузчукъну болушлугъу бла таугъа чыкъгъанды, анда жангы тенгчиги бла кёб ойнагъанды, кюлгенди. Джулдузчукъ а, жарыкъ ыз бла харифле джаза, Джашчыкъны да алагъа юретгенди. Асыры кёб ойнагъандан, джулдузчукъ жарыкъдан жарыкъ бола баргъанды. Тенгле оюннга асыры эс ийгенден, мутхуз джулдузчукъ энди Жарыкъ Джулдуз болгъанын, джашчыкъ да ёсюб, тенглерин джетгенин кеслери да эслемгендиле. Ингирде ала айырылгъандыла.

Джашчыкъ арбазгъа киргенинде, ёрге къарагъанды, джулдузлу кёкде барындан да бек жарыгъан Джулдузну анга кёз къысханын эслегенди. Ол аны Джулдузчугъу эди.

Будайланы Ахмат.

1. Джулдузчукъ бла джашчыкъ къалай тюбегендиле?
2. Джашчыкъны неге юретгенди Джулдузчукъ?
3. Шохчукъла болгъандан сора, Джулдузчукъ къалай жанганды?
4. Ол кимни джулдузчугъу болгъан эди?
5. Хапарны окъугъуз, айтыгъыз.
6. Адамны джашауунда шохлукъну къаллай уллу магъанасы болгъанын айтыгъыз.

Джамалчыкъ джангылды.

Джазаланы Б.

Эшикде къалын къар джауады. Джамалчыкъ, терезени тубюне олтуруб, машиначыгъы бла ойнайды. Не кюрешсе да, анасы эшикге иерге унамайды. Кийим такъгычда тургъан палтончугъун анасына кӛргюзюб:

— Ання, кесекчикге эшикге чыгъыб, къар алыб келейим да, мен сууукъ боллукъ тюлме, — дейди.

— Огъай бусагъатда барыргъа боллукъ тюлдю. Къарны алыб келсенг а, юйде эриб, суу боллукъду. Школдан Магомет келсин да, чананы тартыб ойнарсыз.

Джамалчыкъгъа тӛрт джыл болгъанды. Къыш келгенли бери бек эригеди. Анасы эшикге иерге унамайды. Алгъаракъда Алий, Мурат, Казимчик бла ойнаб тургъанды. Бир кере уа буз ашаб ауругъанды да, энди эшикге кӛб иймейдиле. Уллу къарнашы Магомет, школдан келсе, кӛб ойнатады: чана бла учадыла, къардан юйле ишлейдиле.

Джашчыкъны атасы Алим да эки кере фермагъа элтген эди. Уллу чанада тоннга чырмалыб, узакъ барадыла. Артдан узун фермагъа джетедиле. Ичи джылы. Ийнекле джутланыб силос ашайдыла. Алим, къолуна сенекни алыб, малланы алларында ашны тюзетиб айланады. Ол огъай, Джамалчыкъгъа да

уллу мюйюзлери болгъан ийнеклени аллына аш салыргъа эркинлик берген эди. Артдан атасы, Джамалчыкъ да бузоу оруннга бардыла. Бирча ариучукъла, хамхотлары къарачыкъла, кѣм-кѣк биченни ашайдыла ала. Джамалчыкъ бузоулагъа да кюлтечикле салады. Къонгур бузоучукъну башын да сылайды.

Андан бери таймаздан фермагъа барлыгъы келгенлей турады. Алай а атасы, кюн джылы болса барырбыз, — деб, элтирге унамайды. Кеси да, джашчыкъ джукълагъандан сора, кече келеди, эртденбла эртде кетеди.

Бюгюн а Джамалчыкъны сакълагъаны къарнашы Магометди. Анасы айтды да, Магомет школдан келсе, чана бла учарыкъсыз деб. Магомет а не эсе да келмейди.

Терезеден къарай эригиб, джылы юйде джукъучугъу келиб, Джамалчыкъ орундукъчугъуна минди. Бир талай заман кетгенден сора уяныб къараса, лампа джаныб тура. Магомет да, столгъа къабланыб, китаб окъуй.

— Магомет, кел чана бла учайыкъ, ання сен келсенг, ойнарсыз деген эди.

— Да, бюгюн кеч болгъанды, эшикде къарангыды, сууукъду. Андан эсе, кел, ушхууур ашайыкъ да, сен джангыдан джукъларса. Эртденбла сени ёлкагъа элтирикме, анда Бузакканы кѣрюрсе. Конфетле да берликди, сени къойнуна да аллыкъды.

— Ол акка буз эсе, мени сууукъ этсе уа?

— Огъай, аны джылы тону барды.

Джамалчыкъ орундукъчугъунда джукъламай кѣб турду. Таурухда айтылгъанча, Буз акка бла тюбеширине къууаныб, татлы джукъугъа кесин къалай хорлатханын да билмей къалды.

Школгъа кѣб адам келгенди. Уллу залны ичинде омакъ нызы сюеледи. Оюнчакълары джим-джим джылтырайдыла. Сабийле, бир-бирини къолларындан тутуб, нызыны тѣгерегине айланадыла. Джамалчыкъ хоншу къызлары Зухраны къатына сюелди, хар неге да сейирсиниб къарайды. Зухра бла Магомет онунчу классда бирге окъуйдула. Магомет, Джамалчыкъны Зухрагъа къоюб, мен бусагъат конфетле алыб келейим деб, эшикге чыгъыб кетген эди. Сакълайды Джамалчыкъ Магометни, ол келмейди. Бир заманда сабийле:

— Буз акка келди. Буз акка келди! Джол беригиз! — деб къычырдыла.

Кертиси да, эшикден Буз акка кирди. Узун акъ сакъалы, акъ мыйыкълары, юсюнде къызыл тышлы тону. Къолунда таягъы. Бойнуна да акъ къапчыгъы тагъылыб. Къапчыгъына узалады да конфетле береди сабийлеге.

Джамалчыкъ Буз аккагъа бек сейирсиниб къарайды. Къоркъгъан а этмейди. Ол огъай, узун сакъалына тиериги келеди. Магометни уа унутханды. Сабийлени саугъалаб, къюлдюрюб ойнайды Акка. Кеси тепсеген да этеди. Мазаллы таягъы бла полну дюнгюрдетеди.

Акка бир джерде турмайды, төгerek айланады. Ма ол Зухра бла Джамалчыкыгъа да джууукълашады. Къапчыгъына узалыб, джашчыкыгъа гугурук суратлы конфетле да берди.

— Аша, Джамал, эртденбла да, бери ашыгъыб, джукъ къабмай чыкыгъанса.

— Акка, сен мени эртденбла джукъ ашамагъанымы къайдан билдинг? Магомет айтхан болурму?

— Огъай, Магомет айтмагъанды. Кесим кѳргенме. Магомет а сени Буз Акка къойнуна аллыкыды деген эди да. Кел!

Джашчыкъ бу джол кѳркѳду. Акканы къойнуна минерге унамады. Кимни эсе да излегенча, төгерегине къараб, сескекли болду. Зухраны да къоюб, джыларыгъы келиб, эшик таба тебреди. Буз Акка уа ызындан эрлай дже-тиб, узалыб къойнуна алды.

— Джамал, джылама, Магометни излей эсенг, аны табарыкъ тюлсе, менме Магомет, менме.

— Огъай, Магомет ариуду, аны сакъалы, мыйыкълары джокѳду.

Къарнашчыгъыны тамам джангылгъанын таныб, Магомет сакъалы бла мыйыкъларын алды. Ёлкагъа джыйылгъанланы бары да харх этиб кюлдюле.

1. Джамалчыкъ къайры барыгъа изледи?
2. Джамалчыкыгъа ненча джыл болгъан эди?
3. Ол атасы бла къайры баргъан эди?
4. Фермада ол не кѳрдю?
5. Магомет аны къайры элтирге айтды?
6. Джамалчыкъ къайры барды?

7. Буз Акка анга не берди?
8. Буз Акка ким болгъан эди?

Эсли.

Узун мыйыкълы ана киштик, резин чурукъла кийиб, чабакъ уугъа къуралды. Эртденбла эртде суу джагъагъа келди. Ал аякъчыгъыны тырнакъларына балалары къазыб берген къуртчукъланы илиндириб, аны къармакъ орнуна суугъа ийди. Кёб сакъламады... Чабакъла суйген хантларына алдандыла.

— Ха! Хош кел! Хош кел! — деб, киштик, ышара-ышара, чабакъланы бирем-бирем суудан чыгъарады. Бири тыпырдаб, секириб, кёлге тюшгенинде, киштик мыллыгын аны ызындан атды. Къачхынчыны тутаргъа умутлаб, джарлы, сууну тюбюнде джюзюб, сарыубекни уллу аузуна тюшерге аздан къалды. Къоркъгъандан джаны чыгъыб, киштик къачаргъа изледи. Къачалмады. Сарыубек джетиб къуйругъундан тутду.

— Ай-яй-яй! — деб, чабакъчы киштик хайны басды да, бурулуб джашил сарыубекни тюз бурнундан тырнады. Сарыубекни алай джунчутханы бла, окъча атылыб, суудан чыкъды.

— Хай-хай-хай! Кёрдюнгмю бу ишни! — деб, ууакъ къалтырай, суу джагъадан башын алыб кетерге ашыкъды ол. Юсю-башы суу кылды болса да, зауаллы киштик джолну узунун джырлаб барады:

Чабакъчыма,
чабакъчы!
Къачыб кетди
чабакъчыкъ!
Тамбла энтда
келирме,
Насыбымы
кёрюрме?!
Мияу, мияу,
мияу-яу...
Къал, сарыубек,
сен алай!

Чабакъчыма,
чабакъчы!
Алданырса,
чабакъчыкъ!
Юйге алыб
келирме
Да кюнюнгю
кёрюрме!
Мияу, мияу,
мияу-яу...
Къал, сарыубек,
сен алай!

Киштик юйге джетгенинде уа, мурулдай-мурулдай, челегинде чабакъланы балачыкъларына теппе-тенг юлешиб берди. Кесине джукъ къалмады. Аны эслеб, къулакъчыкълары бла къуйрукъчугъуну ушчугъу къара болгъан чыммакъ кишиучугъу:

— Анам, сен да бир къаб, — деб, кесини юлюшюнден бир уллуракъ чабакъны элтиб анасыны аллына салды.

Кечерукъланы Б.

Хапарны аууздан кесигиз айтыгъыз.

Чомарт къызчыкъ.

Салима ючюнчю классда окъуйду. Бир кюн ол школдан къууанчлы къайтды.

— Анам, анам! — деди эшикден кирир-кирмез. Мен орамда бир ариу кючюкчюк

табханма. Бир ариучукъду, анга ат да атайыкъ да ёсдюрейик.

Ишге ашыкъгъанданмы болур эди, анасы кызыны сёзюне артыкъ уллу эс бёлмеди.

— Бар, кызым, ашынгы аша. Атанг шоколадла да келтиргенди, бирин Дахирге берирсе! — деб, юйден чыгыб кетди.

Ингирде бары да юйге джыйылгъанларында, Салима:

— Анам, энтда шоколадла бармыдыла? — деб сорду.

— Тюшде ашагъанмы эдинг? Бир кюннге бир шоколад азмыды, кызым? Татлы затны асыры кёб ашаргъа джарамайды, — деди анасы.

— Анам, шоколадланы кючюк ашаб кьойгъанды...

— Не дейсе? Ит шоколад ашаб ким кёргенди?!

— Ашайды, анам! Шоколадны кьолума алыб, арбазгъа чыкъгъанымда, кючюк, эркелеб, аякъларыма чулгъанды. Бир сейирлик затчыкъды. Шоколадны кыйырындан сындырыб кёргюзтгенимде, арт аякъчыкъларына сюелиб тохтады. Атханлай огъуна кьагъыб алды да джутду. Алай эте, кьабдыра-кьабдыра, шоколадны кьалай тауусханымы кесим да билмей кьалдым...

Салима анасыны джарыкъ ышаргъанына, урушмагъанына кьууанды. анасы уа кызычыгыны иесиз кючюкчюкге джан аурута билгенине, аны чомартлыгына бек разы болду.

Джулабланы Ю.

1. Салима орамда не табхан эди?
2. Атасы Салимагъа не келтирген эди?
3. Салима шоколадны не этген эди?
4. Анасы неге разы болгъан эди?
5. Салиманы чомарт къызчыкъ болгъанын неден билебиз?
6. Сиз а юй джаныуарлагъа къалай къарайсыз?

С ѐ з л ю к : тюшде, чомарт.

Автобуста.

Автобуса минеди
 Хар бир адам ашыгъа,
 Къарт да, джаш да киреди,
 Анда орун алыргъа.
 Шамилчик да киргенди,
 Олтургъанды орнуна.
 Бир къызчыкъ да киргенди,
 Сабийчик бла къойнунда.
 Аны эслеб, Шамилчик,
 Туруб орнун бергенди:
 — Джыламасын сабийчик,
 Олтуругъуз, — дегенди.
 Олтурады «аммачыкъ»,
 Джабыучугъун ачады,
 Аны ичинде гинджичик,
 Керпеслениб джатады.

Абайханланы Н.

1. Назмуну окъуб, хапарын айтыгъыз.
2. Шамил орнун кимге берди?
3. Шамилге къаллай джашчыкъ дерге боллукъду?
4. Сиз къартлагъа, тиширулагъа, гитче сабийлеге орун къо-
юучанмысыз?

5. «Ишленмеклик» дегенни сиз кылай ангылайсыз?

Н а р т с ё з :

Ишленмеген джаш — джюгенсиз ат,
Ишленмеген кыыз — тузсуз хант.

Чабырчыкыла.

Бурун бир киши чыммакы-акы ийленген чабырлыкыдан чабырчыкыла этгенди. Аланы джашчыгына бериб:

— Джашым, санга бир алакат чабырла этгенме. Ма, ариу болджар салам сал да кий. Сау джырт! Быланы джыртсанг, быладан да ариучукыла этерикме! — дегенди.

Кыуанч аллы болуб, джашчыкы чабырчыкылары джарашдырыб кийгенди да токылу кюте кетгенди. Ингирала юйге келе, кезлик бычакычыгы алыб, чабырчыкылары джер-джерлерин кесиб-кесиб, тешик-тешик этгенди. Тешик чабырчыкылары атасына алыб келиб:

— Ма тешдим чабырлары! — дегенди.

— Тобасто-прилла! Нек этгенлигинди былай? — деб кыйналганды атасы.

— Атам, «быланы джыртсанг, быладан да ариучукыла этерикме!» — дегенинги унутханмы этгенсе?!

— О хадауус, чабырлыкыны арты ол эди. Кесдинг эсенг, бир джукы билиб кесген болурса

да, чабырлыкъ тюшгюнчю, тешик чабырла бла айлан да, чабырланы багъаларын билсенг, джангы чабырлыкъ да тюшсе, керти да этерикме аладан да ариучукъла! — дегенди атасы.

Сыллагъарланы К.

1. Атасы джашчыгъына не затла этген эди?
2. Джашчыкъ атасыны сёзлерин къалай ангылагъанды, не хата этгенди?
3. Атасы джашчыкъны джууабына не айтханды?
4. Этген хатасы ючюн джашчыкъ терсмиди, тюлмюдю?

Игилик бла аманлыкъны юсюнден
на р т с ё з л е.

1. Алгъыш кетмесин,
Къаргъыш джетмесин.
2. Алгъыш азыкъ болмаз.
3. Алтын орнуна алгъышым.
4. Аманлыкъ этсенг, башынга джетер;
Игилик этсенг, ол да этер.
5. Ит тойса, иесине чабар.
6. Игилик этсенг — игилик табарса.
7. Аманнга игилик этсенг, юйюнге сау бар-
мазса.
8. Бу нарт сёзлени джазыб азбар этигиз.

ЮЙДЕГИДЕ.

Амма

Орамда джашчыкъ бла къызчыкъ кетиб баргъандыла. Аланы аллында къарт къатын да

барады. Орам тайгъакъ эди. Къарт къатын аягъы тайыб джыгъылгъанды.

— Тутчу мени китабларымы! — деб сумкасын къызчыкъгъа узатыб, джашчыкъ кеси къарт къатыннга болушургъа чабханды.

— Ол сени къарт анангмыды? — деб соргъанды къызчыкъ.

— Огъай, — дегенди джашчыкъ,

— Анангмыды? — дегенди къызчыкъ.

— Огъай!

— Анангы эгечимиди?

— Огъай, дейме да! Ол къарт къатынды. Мени аммамча, кимни эсе да аммасыды, — дегенди.

Осеева В.

Быллай затха тюбесегиз, сиз къалай этериксиз?

Н а р т с ё з :

Адеб этмеген адеб кёрмез.

Ойлашдырыу.

(Халкъ айтыугъа кёре)

Бир атаны төрт джашы
Бир-бирине сыйынмай,
Къыйнай элле джюрегин,
Бир мизамгъа джыйылмай.

Бир кюн айтды аталары:
«Төрт чыбыкъны берчигиз,
Бир-бирине байлаб, сиз
Бир сындырыб кёрчюгюз!»

Кёзюу-кёзюу джашлары
Бюгюб-бюгюб кёрдюле,
Аны сынмай къаллыгъын
Бек ажымсыз билдиле.

Сора ата джангыдан
Бирер чыбыкъ бергенди,
«Сындыраллыкъ эсегиз,
Бир кёрчюгюз!» — дегенди.

Джашла аны къолундан
Бирер чыбыкъ алдыла,
Дженгил-дженгил сындырыб,
Бир джанына салдыла.

«Бириксегиз сиз алай,
Бир иннетде болсагъыз,
Сизни киши хорламаз,
Бир акъылда турсагъыз!»

Деб ол ата джашлагъа
Былай оюм алдырды,
Бирикдириб аланы,
Бир иннетде къалдырды.

Байрамкъулланы Ф.

1. Аталары джашларына не айтханды?
2. Джашла бир-бирине байланган төрт чыбыкъны нек сындыралмадыла?
3. Чыбыкъланы бирер-башха уа нек сындыралдыла?
4. Бу назму неге юретеди?
5. Бирикмеклик болмагъан джерде иш тынамыды?

С ё з л ю к : ойлашдырыу, мизам, бир иннетли.

Керти сёз

Юнюсю къарнашы тюкенден бир ариу джюлгюшчюк алгъанды. Юнюсчюк аны бла бачхада атасы орнатхан кёгет терекчикни кесгенди.

Кесилиб тургъан терекни кёрюб, атасы, мыдах болуб, Юнюсчюкге соргъанды:

— Ол мен орнатхан кёгет терекчикни ким кесгенди?

Юнюсчюк джашырмай атасына былай айтханды:

— Атам, мен кесгенме терекчикни.

Ол заманда атасы:

— Кёгет терекле бек багъалы затладыла, алай болса да сен джашырмай керти айтха-

нынг андан да багъалыды, — деб Юнюсчюкню къучакълагъанды. Атасы Юнюсчюкге джюлгюшчюк бла, башха кезлик бла да ойнамазгъа керек болгъанын айтханды. Андан сора Юнюсчюк, этгенине сокъураныб, джюлгюшчюкню иесине къайтаргъанды.

1. Юнюсчюк не хата этгенди?
2. Джашны джууабына атасы не айтханды?
3. Юнюсге къаллай джашчыкъ дерге боллукъду?

Тас болгъан намыс.

Джай чилле. Бир къолу бла сыртында къапчыкъны бучхагъындан тутуб, гулоч таягъына таяна, терлегени да чал сакъалын джибите, бир къартчыкъ шош-шош атлай, джолну энишге келеди. Аны ызындан, эки къолун да хурджунуна сугъуб, джашчыкъ джетеди. Ол: «Къара бу аман къартчыкъгъа! Быллайла нек джашай болурла, бу къапчыкъдагъын да не этеди?» — деб ойлады. Сора:

— Ата, не кёлтюрюб бараса? — деб сорду.

Къартчыкъ, бёркюн кёзлеринден ёрге кёлтюрюб:

— Бу джолну озуб, намысларын тас этгенлени намысларын джыя кетиб, къапчыкъ бла юйге кёлтюрюб барама, — деди.

Джашчыкъ аппаны юсюнден хапарны анасына айтды.

— Сен ол аппагъа салам бергенми эдинг?
— деди анасы.

— Огъай.

— Джюгюн кѣлтюрюрге уа болушханмы эдинг?

— Огъай.

— Да сора сени намысынг да ол къартчыкъны къапчыгъына тюшгенди. Сен да намысынгы тас этгенсе. Намысны артха алып умутда, джашчыкъ аппагъа келди.

— Салам алейкум, аппа, къалай тураса? — деб джарыкъ саламлашды ол. Аппа джашчыкъны саламын алыб, кеси олтургъан шиндикни бош этиб:

— Олтур, ашхы улан, — деб шиндикни кѣргюзтдю.

— Огъай, аппа, сен къартса, къартха уа намыс этерге керекди, — деб джашчыкъ унамады. Джумушун да айтды.

— Кѣзлеринги джумуб, онг къолунгу джумдурукъ эт! — деб буюрду аппа. — Энди намысынгы къол аязынга салайым, тюшюрген иш этерсе! — деб джашчыкъны юйюне ашырды.

Джашчыкъ, намысын табханына асыры къууаннгандан, аякъ тубюнде чѣб сынмай, чабыб юйге келди.

— Намысымы табыб келеме, — деб къол аязын ачыб, анасына ма десе — бир зат да джокъ.

— Энтда да тас этдим, — деб джашчыкъ мыдах болду. Бармакъ орталарым бла тюшген болур дей, сагъышха къалды.

— Джашым, намыс кѣзге кѣрюнмейди, аны адам кесини ариу къылыгъы бла табады, — деб ангылатды анасы.

Ол кюнден бери джашчыкъ намысына ышанмай, кесинден уллуну сыйлай, гитчелеге болуша, адебли, ариу кылыкылы джаш болуб, бизни школда джетишимли окъуб турады.

Занкишиев З.

1. Бу хапардан не ангыладыгъыз?
2. Биринг джашчыкъ, биринг къарт, биринг ана болуб, хапарны рольла бла окъугъуз.

С ё з л ю к : Гулоч таякъ, аппа, ашхы улан.

Н а р т с ё з :

Къартны сыйламагъан сыйланмаз.

Къаз балачыкъ.

Ана къазны ызындан суугъа-суугъа секирдиле балачыкълары. Бирчиги уа туракълады. Боюнчугъун созуб, бир-бири ызларындан джюзгенчиклеге къарайды.

— Балам, чынга сен да, — деб кычырды анасы.

— Къоркъакъ! Къоркъакъ! — деб айыбладыла къалгъан балачыкъла да анасыны ызындан. Сагъыш этди балачыкъ:

— Нек болаем къоркъакъчыкъ!
Джигитликге джол ачыкъ, —

деб кёзчюклерин кысыб, батырчыкъ «шоп» деб суугъа тюшеди, сора, ол да къалгъан-

лача джюзе билгенине кьууаннганына болур эди, ойнаб башлайды. Бир кьарасанг, сууну ичинде ташая эди, бир, кьуру башчыгын суугьа ийиб, кьанатчыкъларын джайыб, аякчыкъларын ёрге кёлтюре эди.

Арыгъанында уа, сууну юсюнде огьуна тынчайды.

Толкьунчукъла джигит балачыкьны акьыртынчыкь-акьыртынчыкь тебретедиле.

Кечерукъланы Б.

1. Къаз балачыкълары бла кьайры барды?
2. Бир къаз балачыкь не сагьыш этиб кирди суугьа?
3. Ол балачыкь сууда кьалай ойнай эди?

Гурт тауукь.

Арбазда айланады
Гурт-гурт эте гурт тауукь.

Джюджеклерине ашата
Этдиреди бек зауукъ.

Багушну къазады да
Къуртчукъланы тутады,
Балалагъа бере да
Дагъыда излей турады.

Джауум джетсе, джюджекле
Къанат тюбге кирелле,
Башчыкъларын чыгъарыб,
Къараргъа бек сюелле.

Аналары бек сакъды
Тас болмазча баласы.
Хар баланы алайды
Кесини табхан анасы.

Абайханланы Н.

Нарт сёзле:

Ашагъан тауукъ — кёб гаккы табар.

Балалы тауукъ къурт джеймез.

Тауукъ тюшю — тары бюртюк.

Къаргъа бла балалары.

(Т а у р у х .)

Эртде-эртде, бек эртде, эки уллу тенгизни
арасында бир ариу айрымкан болгъанды. Ол

айрымканда кялын чегет ёсюб болгъанды. Бир мийик терекни баш бутакъчыгында кьаргъаны уясы, анда уа аны юч баласы болгъандыла.

Бир кюн айрымканны бир джанына от тюшгенди. Джел отну ышырыб кенгден кенгнге джайыб тебрегенди. Кириш тартыб джаннган ёртен кьаргъагъа кьоркьюу салгъанды.

Кьаргъа тёрт джанына кьарагъанды... Ёзге мадар табмай, кёчер кьайгыгъа киргенди.

Абадан баласын аркъасына миндириб, учауча барыб, тенгизни башында тохтаб:

— Ха, балам, мен сени быллай кьыйынлыкълагъа кялыб ёсдюреме. Мен кьарт болсам, сен манга кьарарыкъмыса, бу кьыйынымы эсинге тюшюрлюкмюсе? — деб соргъанды. Баласы:

— Айхай кьарарма, анам, сыртыма кёлтюрюб айланырма, — дегенди.

— Ай, налат, ётюрюк айтаса, тюзюн айтмайса! — деб, баласын тенгизге атыб кетгенди.

Кьайтыб барыб, аны кичисин кёлтюрюб, тенгизни башында анга да тамада баласына соргъанча соргъанды. Ол да аныча, кьарарма, деб джууаб баргенди.

— Ий, налат, сен да джалгъанчыса, кьарарыкъ тюлсе, — деб, аны да тенгизге атыб, биягъы уясына келгенди.

Эм кичи баласын сыртына миндириб, учауча барыб, тенгизни башында тохтагъанды.

— Аха, кичи балам! Барындан да сени бек сюеме. Мен сени бу кьадар кёб кьыйналыб ёс-

дюреме, мен бек къарт болсам, анамса деб, сен манга къарарыкъмыса? — деб соргъанды.

— Да, анам, сагъыш эт! Сен ананга къарагъанча, мен да санга къарарма. Андан артыкъ мен санга къараялмам. Сени да ананг ёсдюргенди. Сен мени табханынг кибик, ёсдюрюрге да борчунгду. Сен ананга этгенлей, мен да санга этерме! — дегенди.

— Ы-хы, сен манга ашхы туююлсе, болса да кертисин айтдынг, — деб, тенгизден ётдюрюб, агъачха бошлаб, кеси да анасын излей кетгенди.

1. Къаргъаны уясы къайда болгъанды?
2. Къаргъаны уясына не болгъан эди?
3. Къаргъа уллу баласына не айтхан эди?
4. Баласы анга не джууаб бергенди?
5. Экинчи баласы уа не джууаб бергенди?
6. Эки тамада балаларын къаргъа не этген эди?
7. Кичи баласы анасына къаллай джууаб бергенди?
8. Къаргъа кичи баласыны джууабын нек джаратханды?

Мен къарт атама, къарт анама болушама.

Къалай игиди къарт атасы, къарт анасы болгъан! Мени къарт атам да, къарт анам да бардыла. Мен аланы экисин да бек сюеме. Бир кесек заманны кермей турсам, тансыкъ болама. Ала пенсионерледиле. Ол себебден болушлукъ керек болгъан заманлары да болады. Сёз ючюн, къарт атам малла тутады, бачхагъа къарайды, отун этеди, бичен чалады, малланы орунларын тазалайды.

Мен да кьарт атамы биргесине отуннга барама. Ол отун этсе, мен да ууакь отунланы джыяргьа болушама. Биченни алыб келсе, сенек бла чачылгьан биченни джыяма. Кьыш малланы суу ичирирге кьара суугьа элтеме, суу ичириб, юйге алыб келеме. Кьарт атам малланы тублерин ариулагьан заманда, анга болушама. Малланы мешхутун бачхагьа атам бла бирге тегеме. Бачхагьа урлукь салыргьа да болушама. Кьарт атамы чурукьларын тартама, тешеме, сюртеме, ариу этеме.

Мени кьарт анам ауругьан этеди. Аны кьыйнаб тургьан джери баууруду. Анга ауур затны келтюрюрге болмайды. Аны ючюн мен кьарт анама суу алама, юйюн сибиреме, джууама. Джатхан орнун хар эртден сайын джыяма. Ушхууур этген заманда гардош джонама, сауут джууама, гырджын, хычин этерге, биширирге болушама. Арбазны сибиреме, джыйылгьан кирни элтиб багушха тегеме.

Абайханланы Н.

1. Джашчыкь кимлеге тансыкь болады?
2. Ол кьарт атасы бла бирге кьайры барады?
3. Джашчыкь кьарт атасына не бла болушады?
4. Кьарт анасына уа?
5. Сиз а болушамысыз кьарт атагьыз бла анагьызгьа?
6. Хапарны айтыгьыз.

Анама болушама.

Анам ашарыкь этсе,
Мен сауутла джууама.

Ол джетишмейин кьалса,
Тахтагъа суу кьуяма.

Эски джууб башласа,
Суу ташыб болушама.
Кьап-кьара табаны да,
Ышыб джылтыратама.

Арбаз сибириб башласа,
Сибиртгисин алама.
Сууукъ джелчик урса уа,
Джаулугъун чыгъарама.

Анама терк болушуб,
Дерслериме кьадалама,
Дагъыда бираз солуб,
Джумушлагъа чабама.

Ахматланы Х.

1. Къызчыкъ анасына кьалай болушады?
2. Ол кьаллай джумушла этеди?
3. Сиз а болушамысыз юйде? Неге джарайсыз?
4. Назмуну азбар этигиз.

Къарачы сен...

Бу сейир тамашагъа
Къарачы сен, бир кьара!
Кюн да тийиб тургъанлай,
Турады джауум джауа!

Арбаз ариу, тап-таза,
Юйде, эшикде иш бара.
Аппам да отун джара,
Мен отха отун сала.

Шиндикчикге олтуруб,
Къарт анам ийнек сауа,
Къууанады чырылдай,
Хычынла бишген таба.

Тылы джугъу къолларын
Джууады анам ышара,
Къарайма хычынлагъа,
Мен да отну ышыра.

Къалай ариу учады
Агъач отну джилтини!
Кёрчю, кёкге чыгъады
Бизни оджакъны тютюню!

Зумакъулланы Т.

1. Сиз кюн тийиб тургъанлай джангур джаугъан кёргенмисиз? Аны юсюнден не айтыу билесиз?
2. Къарт атасы бла къарт анасына къызчыкъ не этиб болушады?
3. Къызчыкъ нени сейирге санайды, неге къууанады?

С ё з л ю к : тамаша, чырылдау, ышырыу.

ТАЗАЛЫКЪ — САЛУКЪНУ ТАМАЛЫ.

Кирсиз кызчыкъ Халиматчыкъ.

Ариу эшилиб
Бурма чашчыгъы,
Кирсиз турады
Аны башчыгъы.
Эки кёзчюгю
Джарыкъ кюлгенлей,
Этер ишчигин
Хаман билгенлей.
Юлгюд тенглеге
Хар бир затчыгъы,
Халиматчыкъды
Аны атчыгъы.

Зумакъулланы Т.

1. Халиматчыкь къаллай кызычыкьды?
2. Ол къаллай юлгю кёргюзеди?

Биз физзарядка этерге юреннгенбиз.
Биз физкультураны сюебиз.
Физкультура саулукьну ёсдюреди.

Эринчек Байдыу.

Байдыу турду орундан,
Анасы тартыб къолундан,
Бет джууаргъа эрине,
Эриннгени кёрюне.

Былай эте тургъанлай,
Заман джетди школуна.
Китабларын алды да
Байдыу чыкьды джолуна.

Сафыу чыгьыб аллына,
Аны таба тебреди,
Къулагьыны джанында
Къазан къара эследи.

Сафыу сорду Байдыугъа:
— Бет джуумаймы келесе?
Киринг барды бетингде,
Эринчекден ёлесе.

Джууаб этди Байдымат:
— Кирли игитда болама,

Тюз ингирге дери мен
Джумуш этиб турама.

Сафью кюдю Байдыугъа.
— Джумуш мен да этеме,
Дерслерими тындырыб,
Хар неге да джетеме.

Андан сора Сафият
Алды къолгъа Байдыуну,
Кеси кибик этгинчи,
Аямады къарыуну.

Андан ары экиси
Нёгерчикле болдула,
Ёмюрлюкге шохлукъну
Бузмагъанлай къалдыла.

Байрамкъулланы Ф.

1. Байдыугъа къаллай кызчыкъды дерге боллукъду, нек?
2. Биринг авторну, биринг Байдыуну, биринг Сафьюну сёз-лерин азбар этиб окъугъуз.

Н а р т с ё з :

Аман сохтаны китабы тас болур.

ДЖАНГЫ ДЖЫЛГЪА ДЖАРЫКЪ ТЮБЕЙИК.

Буз акка.

Хазырмысыз, аланла,
Джангы джылны кюнюне,
Ким алгъа келтиргенди
Нызы терекни юйюне?

Бу джангы джыл, джангы кюн
Джангы эшик ачады,
Артыкъ да джаш тёлюге
Уллу насыб чачады.

Биз школда, юйде да
Ёлкаланы джасайбыз,
Бу джылны атына да
Насыб джыл деб айтабыз.

Байрамкѳулланы Ф.

1. Джангы джыл кѳачан, кѳайсы айда башланады?
2. Джангы джылда сабийлеге кѳонакѳга чегетден не зат келеди? Сабийле аны не бла джасайдыла?
3. Сиз Джангы джылѳга кѳаллай джетишимле бла тюбейсиз?
4. Джангы джылны кѳалай байрамлайсыз?
5. Назмуну азбар этигиз.

Сау кел, джангы джылыбыз!

(Малкѳар поэзиядан)

Кѳанатында алыб келген кѳууанч джыр,
Сау кел, сау кел, сыйлы кѳонакѳ —
Джангы джыл!

Кюмюш кѳанатынги силде, кенгнге кер,
Мамыр халкѳга ырысхынги эркин бер.

Джашла, кѳызла кѳууанч тойѳга барырча,
Джарыкѳ кѳартла алѳгыш аякѳ алырча,
Зауукѳ джашау бютюн джашнаб
джарырча,

Бютеу кѳралла бизге сукѳланырча!

Джангы джылны кѳууанч бла белгилей,
Джангы джылым джангы насыб бергин
дей,

Алгышлайма туугъан джерими барын,
Аны эркин, джигер, джигит халкъларын.

Алгышлайма сабанчыны, малчыны,
Халкъ насыбы ючюн иште алчыны,
Илмубузну ёсдюрген алимлени,
Ойнай, окъуй да билген сабийлени!

Эркин халкъны эркин ауазы бла,
Озгъан джылны рахатлы ызы бла
Къанатында алыб келдинг къууанч джыр,
Сау кел, сау кел, сыйлы къонакъ —
Джангы джыл!

1. Назмуну кесгин окъугъуз.

2. Кимле алгышланадыла Джангы джыл бла?

С ё з л ю к : мамыр халкъ, рахатлы ызы,
алим.

Той барады чегетде.

Джангы джылны кечесинде бютеу джаныуарла джыйылыб чегет талада той этдиле. Уллайгъанла, къарыусузла дюккючлеге олтуруб сейирге къарайдыла. Аланы бир джанларында къобузчула тойчуланы джарыкъ тепсеулеге учундурадыла...

Ма, аслан къагъад дауурбазны, согъады тюлкю къобузну, бёрю — сыбызгъыны, агъач къоянчыкъ — къыл къобузну.

Ой-да-ри-да, ой-да-ри-да! Ой-ра-ри-ра,
ой-ра-ра-ра!

Къызыу той барады чегетде! Джаныуарла
экеу-экеу болуб, тюз тепсеуде чайкъаладыла,
абезекге барадыла. Къаплан сайлаб нёгерге
маралны, джаз киштик а — кийик эчкини,
бёрю — къоркъакъ къоянчыкъны, кирпи —
чычханчыкъны...

Терекледе чёгюб къанатлыла харсны
бардырадыла, олтургъанла да тёзалмайын
«къолларын» ойнатадыла. Харс-харс! Харс-
харс! Бир джан да къалмагъанды чегетде, бу
къууанчха къошулмайын, къуру эринчек
айюле болмаса. Ала татлы тюшлеге сингибди-
ле. Джангы джыл а, ма бу рахатлыкъны буз-
майын, шохлукъну бегите келгени бла къанат-
ларын кенг джайды.

Той барады чегетде!

Кечерукъланы Б.

1. Джаныуарла кьайры джыйылгъан эдиле?
2. Ала кьаллай кьууанч этдиле, нек той этдиле?
3. Кьайсы джаныуарла кьошулмадыла бу тойгъа? Нек?
4. Джангы джыл нени бегите келди? (Алайын окьугъуз.)
5. Джарашдырыб хапарны айтыгъыз.
6. Той кьргенигиз болгъанмыды? Тебсей билемисиз?

Джюджекле.

Суратха кьараб хапарчыкъ айтчы:

1. Джылны кьайсы чагъыды?
2. Гурт тауукъ бла джюджекле не этдиле?
3. Джюджекле не ашайдыла?
4. Сени аш бергенинг болгъанмыды джюджеклеге?

ХОШ КЕЛДИНГ, АКЪМЫЙЫКЪ!

Джау, джау, джабалакъ.

Джау, джау, джабалакъ,
Тауну, тюзню этиб акъ!
Къууанады табигъат
Келгенине акъ къонакъ!

Джау, джау, джабалакъ,
Тауну, тюзню этиб акъ!
Чакъырады тенгчигим,
Къолунда уа — къар джуммакъ!

Джау, джау, джабалакъ,
Тауну, тюзню этиб акъ!
Адам, джер да къууана,
Бек сейирди бу джомакъ.

Кечерукъланы Байдымат.

1. Табигъат неге къууанады?
2. Тенгчик къайры, нек чакъырады?
3. «Акъ къонакъ» деб поэт неге айтады?
4. Назмуну азбар этигиз.

Н а р т с ё з :

Къыш къар кёб болса, кюз мюрзеу кёб болур.

Ой, юшюдюм, юшюдюм.

(Т и л б у р г ъ у ч .)

Ой, юшюдюм, юшюдюм,
Таудан алма тюшюрдюм,
Алмачыкъны къабдыла,
Манга зыгыт атдыла,
Ол зыгытха базама,
Бу зыгытха базама,
Терен уру къазама:
Аны ичинде беш эчки,
Беш эчкини улагъы,
Къазан сютню къаймагъы.
Къазан отда къайнайды,
Умар ашыкъ ойнайды,

Умар кетди отуннга,
Къаргъа битди бутума,
Къаргъа тюлдю, къамишди,
Бачхаларым пиринчди,
Он бармагъым кюмюшдю,
Ал тишлерим хымишди.

Халкъдан.

Тилбургъучну халатсыз айтыргъа юренигиз да азбар этигиз.

Къыш.

Кюн къысхада ашыкъмай,
Къыш джолоучу келеди.
Джер юсюне керилиб
Сууукъ салам береди.

Къач джылыуну терк къыстаб,
Муратына джетеди.
Тауну, тюзню юсюне
Къарны тѣшек этеди.

Ачыуланнган кюнюнде
Боран бѣркюн киеди.
Къыш суукъда Къобан да
Буз юйюне киреди.

Абайханланы Н.

1. Къыш кюнле къаллай боладыла?
2. Тау да, тюз да къаллай кийим киедиле?

3. Къыш ачыуланса, башына не киеди?
4. Къыш сууукъда Къобан а къайры киреди?
5. Назмуну азбар этигиз.

Къышхы экскурсия.

Н а р т с ё з :

Джазгъы ишни къыш башла.

1. Сиз бу нарт сёзню къалай ангылайсыз?
2. Элде урунганла джазгъа къалай хазырланадыла?
3. Къышны юсюнден хапарчыкъ джарашдырыб джазыгъыз.

ТЕНГЛИК.

Джигитлик.

Джюзе тургъан Алийчик
Суу тюбюне кёмюлдю,
Чыгъалмайын тышына,
Къыйналды, бек термилди.

Суудан чыгъыб Ибрахим
Кийимлерин кийген эд.
Эсчигин да юйюне,
Терк джетерге ийген эд.

Аны алай кёргенлей,
Башын суугъа «атхан» эд.
Кёмюлюб тургъан джашчыкъны
Суу тюбюнде табхан эд.

Кючден алыб джашчыкъны
Чыгъаргъанлай джагъагъа,
Сабийле да чабышыб
Терк джетдиле алайгъа.

Ала эрлай Алийни
Бауурундан салдыла,

Терк болушлукъ этерге
Тёгерегин алдыла.

Къолларындан тутдула,
Ёрге-энишге силкдиле,
Хар джерине къадалыб
Къарадыла, тинтдиле.

Кюреше кетиб джашчыкъны
Ала маджал этдиле,
Тиреу болуб джер-джерден
Юйге алыб кетдиле.

Билгенинде анасы
Барын юйге элтген эд,
Андан сора Ибрахимни
Кесине джаш этген эд.

Сабийлеге керекди
Хар нени да билирге,
Джорукъ бла, джол бла
Хар къуру да джюрюрге.

Байрамкъулланы Ф.

1. Алийчикге не болду?
2. Ибрахим не этди?
3. Ибрахимни нёгерлери не этдиле?
4. Сабийле Алийни къайры элтдиле?
5. Ибрахимге къаллай джашчыкъ дерге боллукъду?
6. Алийни анасы Ибрахимге къалай бюсюреу этди?
7. Алийча болмаз ючюн, сиз къаллай джорукъланы билирге керексиз?
8. Назмуну кесгин окъуб, хапарын айтыгъыз.

Н а р т с ё з :

Керти тенг — балдан татлы.

Шонай бла Данай.

(Хапарны бир кесеги.)

Уллу Ата джурт къазауат башланган заманда Шонай бла Данай биринчи классха барыргъа хазырлана эдиле. Экисини юйлери джолну эки джанында, бир-бири туурасындан аз тайышыб салынган эдиле. Акъ букъу басхан ташлы джолну юсю бла беш кере чынгаса, Данай тоб деб тюшюучен эди Шонайланы арбазгъа. Шонай да, аны сакълаб тургъанча, шыф деб чыгъа эди аллына.

— Мен эртденли къылымы, къармагъымы джарашдырдым, бачхада къуртла къаздым, суу джагъасында шышачыкъ бла бир джюзаякъ да джыйдым, сен къайда къалдыңг? — дей эди Шонай.

— Мен садакъ ишлеб кюрешгенме. Атыб кёрдюм да, кёкню къаралдысына ташайыб кетди, — дер эди Данай, неда башха тирилиги бла махтаныр эди.

Андан сора арбаздан чыгъыб кетселе, джашчыкъла тюшге дери суу ызында къалыучан эдиле. Кертиди, эшек бла отуннга барыргъа бирине буйрукъ болса, экинчиси да анга къошула эди.

Чегет джолла, агъач сызгъала, биченликледен борсукъ тешикле — къайсы бирин тинтмей эдиле бу эки тенгчик!

Была билген ташала бла тыгъырыкъланы кёбле танымай эдиле. Чабакъны аслам

джерине, кёгетни кялынына уста болуб, экиси джашыртын барыучан эдиле. Шиякыланы кьазаргъа, кече кьарангыда ары берини сымарларгъа да кьоркъмай эдиле тенгле. Джангыз бир базмагъанлары — кече кьабырлагъа барыу. Аны да бир сынаргъа разы эдиле. Тийре сабийле бла кечегиде кьазауат оюн ойнагъан сагъатда бу экиси кирген чынгылагъа кьоркъа эдиле барыргъа кьалгъанла. Кимни табса да, быланы табаргъа келмей эди кишини кьолундан.

Бир джолда уа «Кьалмукъланы биченликде алмасты джашайды» деген хапар чыкъды, «Кече ай джарыкъда уф-уф деб ийилиб, неле эсе да эте айланнганын ма бу кёзлерим бла кьалай кёрдюм эсе, ауруу-талау алай кёрмей кьалсынла мен кьоркъгъанла», деб Тауджанны хапар айтханын Шонай бла Данай эшитген эдиле. Ичлеринден бираз кьоркъсала да, «кече биченликде агъара туруучу алмастыны» кёзлери бла кёрюрге ант этдиле джашчыкъла. Уллула да базмай эдиле алай этерге.

Оноулашдыла: кечени арасы сюремде Данай, юйден акъыртын чыгъыб, Шонайны терезесин кьагъады, ызы бла чалдышха бугъады.

Шонай джукъламайды, чыгъаргъа хазырланады.

Айтханларыча этдиле. Шонай терк огъуна чыгъыб кьалды, итлери да сагъаймады. Экиси, эки таякъ алыб, рогаткаларын боюнларына тагъыб, Кьалмукълары таба тебретдиле. Джалан

аякъдыла, джолда шыкъыртсыз барыр ючюн, итлени къозгъамай.

Къалмукъланы биченликге джетерге джашчыкъла энишге ийилдиле, керти тахсачылача, хансха джатыб сюркелдиле. Биченлик ариу кёрюнеди, къол аяздача. Ичинде эки уллу таш къаралгъандан сора джукъ эслемейдиле. Шоркъа суучукъ шууулдайды...

Ай чыкъмаса да, джулдузла джарыта эдиле ёзенни. Джашчыкъланы кёзлери юреннген эди къарангыгъа.

— Эй, тохта! — деди Шонай шыбырдаб.

— Не зат эсе да бизни таба келе турады...

— О-хо, мен да кёрдюм, — деди нёгери.

— Кел къачайыкъ.

— Сюрюб джетерикди... Андан эсе бугъайыкъ...

Бираз артха туракълаб, джашчыкъла хуна ташланы къатларына къысылдыла. Келген а, джерни дюнгордете, къатлары бла озуб кетди. Аякъ тауушу узайгъанлай, сынчыла аны ызындан къарадыла. Къаралды суучукъну къатында тохтады, юсюнден тонун атды да, чыммакъ болду, суугъа ийилди.

— Э, Данай, адамды да!.. — деди Шонай.

— Къайдан билесе, алмасты эсе уа? Алмасты адамгъа ушайды дейдиле, — Данай къоркъгъанын джашырмады.

— Алмастыны узун чачы болады, муну уа джожьду!

— Бар эсе уа, къайдан билесе?

— Майна, кёрюнеди да! Кел, арлакъ барайыкъ... — Джашчыкъла джууукъ бардыла, сюркелиб, шыкъыртсыз.

Тобаста: агъаргъан алмасты да тюл, зат да тюл — Къалмукъну тамада джашы Добай!

— Ма бу болур дуняны кьоркъутхан, — деди Шонай.

— Кел алындырайыкъ! Сен хырылда, мен мурулдайым... Сора, ташны тёнгеретирбиз. Сурсе — къачыб къутулурбуз.

Келишдиле. Къуджур тауушланы эштгенлей, Добай илгениб къарады төрт джанына, сора, чыпал-чупул этиб, юй таба атылды. Джашчыкъла алайда тонун табдыла, къазыкъгъа илиндириб, кеслери да джол таба къачдыла.

Экинчи кюнюнде биченликге айю келгенди деген хапар джайылды, алмастыны эслеген а болмады. Айю ашаб кетмеген эсе...

Добайны тону къазыкъгъа тагъылыб тургъанын кёрген къатын Ханымсат да бир тюрлю хапар чыгъарды.

Къысхача айтыргъа, не болгъанын джашчыкъладан ёзге киши ангыламады.

Чотчаланы М.

1. Быланы къалгъан сабийледен не эди башхалыкълары?
2. Шонай бла Данайны къайсы ишлерин джаратасыз?
3. Сиз алмастыны, обурну, къабырланы юсюнден къаллай хапарла эштгенсиз? Алагъа ийнаныргъы керекмиди?
4. Джашчыкъла Добайны кьоркъутханларын тюзмю этгендиле, терсми этгендиле?

Тенгликни юсюнден нарт сёзле:

1. Адам — тенгинден белгили.
2. Джангы тенгден кьачма, эски тенгни атма.
3. Тенгни табхан тынч, тутхан кьыйын.
4. Харам кьарнашдан — халал тенг ашхы.
5. Эл элде бирер ёгюзюнг болгьандан эсе, бирер тенгинг (джууугьунг) болсун.

1. Нарт сёзлени окьугьуз, магьаналарын айтыгьыз.
2. Тенгликни юсюнден сиз кьаллай нарт сёзле билесиз?
3. Берилген нарт сёзлени тетрадларыгьызгьа джазыгьыз.

БИЗ РОССИЯДА ДЖАШАЙБЫЗ.

Бизни республикабыз.

Биз Къарачай-Черкес республикада джашайбыз. Ол Россия Федератив республиканы кёб миллетли республикаларыны бириди. Бизни республикада къарачайлыла, оруслула, черкеслиле, абазалыла, ногъайлыла, тегейлиле, грекле эмда башха миллетлени адамлары джашайдыла. Ала шахарлада, элдеде, бир орамлада, кёб этажлы юйледе биригиб джашайдыла, бирге ишлейдиле, бирге окъуйдула. Бизни республикабыз Россияны эм ариу джерлерини бириди. Аны къалайындан къарасанг да, артыкъсыз да чууакъ кюн, Минги Тауну кёрлюксе. Ийнанмай эсенг, бир кюн тийген кюн къарачы! Бизни чегетлерибиз а!? Бизде тюбемеген терек табарыкъ тюлсе! Эмен терекле, назла, нызыла, къайын терекле...

Мен джай атам бла Бийчесыннга чыкъгъанымда, бир сейир болгъан эдим. Кече джулдузла къолунг бла узалыб джетерча, алай чууакъ кёрюне эдиле. Кюндюз мийик къаяланы тюбюне къарасанг, джашил талада, аланы ич-

лери бла кюмюшча джылтырагъан суула, суу секиртмеле, алача джылтырагъан акъ къанджалбаш юйле... Мен кьууанама быллай джуртда туугъаныма, кесими да бу табигъатха ушарым келеди. Ариу да, кьарыулу да, билимли да, намыслы да болсам, табигъатны ариулугъуна келиширик эдим...

Бизни республиканы адамлары мамырлыкъны суйген адамладыла. Ала бирбирине болушадыла, кьууанчны, кьайгъыны да бирге этедиле, байрамланы бирге бардырадыла. Артыкъсыз да мен Джангы джыл байрамны сюеме. Мени атам-анам мени да, кьарнашчыкъларымы, эгешчиклерими да мешна бла республиканы ара шахарына — Черкескеге элтедиле Джангы джылда. Анда Советлени Юйюню аллында бир сейир ёлка! Саулай майданны башы бла тюрлю-тюрлю чыракъла созулуб, ёлка джим-джим джылтырай, тегерегинде уа дюн-дуния: уллула да, сабийле да, кьарт-джаш да, оюн, кюлкю, музыка, кьобуз согъулгъан тауушла...

Мен быллай алаamat джуртуму, кесибизни республикабызны да, Уллу Ата джуртубуз Россияны да бек сюеме. Уллу болсам да, солдат болуб, аланы чеклерин сакъларыкъма, ала джашнаб туруп ючюн ишлерикме, атама-анам да, хоншугъа, тийреге да, саулай адамлагъа да болушуб джашарыкъма!..

Бу хапарны бизге Таулан деб бир джашчыкъ айтхан эди.

Гочияланы С.

1. Бизни республиканы аты неди?
2. Бизни республикада кьаллай миллетле джашайдыла?
3. Джашчыкъ Бийчесыннга чыкъгъанында, кьаллай сейир затла кьрген эди?
4. Джангы джылда ол кьайры барды?
5. Уллу болса, Таулан адамлагъа не бла болушурга сюеди?
6. Хапарны ауздан айтыгъыз.

Ара шахарыбыз — Москва.

Мен джай атам бла Москвагъа бардым. Ол бек уллу, ариу шахарды. Орамлары кенгдиле, юйлери мийикдиле. Орамларында автобуса, трамвайла, тюрлю-тюрлю автомобилле джю-рюйдюле. Атам мени метрогъа элтди. Аны ичинде биз, басхычха миниб, джерни тубюне тюш-дюк. Анда уа джарыкъ лампала джана эдиле. Биз, электропоездге миниб, шахарны тубю бла башха орамгъа чыкъдыкъ.

Ата джуртубуз уллуду, кючлюдю, байды.
Москва — Ата джуртубузну ара шахарыды.

1. Джашчыкъ джай къайры баргъан эди?
2. Москва къаллай шахар эди?
3. Джашчыкъ Москвада къаллай сейир затла кёрдю?
(айырыб окъугъуз).
4. Бизни Ата джуртубузну ара шахары къайсы шахарды?

Н а р т с ё з :

Москва — деу халкъны ёхтем къаласы.

Теберди.

Хар джыл сайын мингле бла къонакъла.
Келиб, сенде сюек саулукъ табалла.
Сыйлы атынг джайылгъанды къралгъа,
Хар къайда да махтау бла айталла.

Сени юсюнгден кёб назмула джазылыб,
Тёгюлелле сейир ариу макъамла,
Джомакъдача, тауларынга къарайла,
Тансыкъларын алалмайын адамла.

Мийикледен, баш энишге къуюлуб,
Шоркъаларынг джылтырайла, джаналла.
Кёк сууларынг, ташха-агъачха урулуб,
Къаяланы ичлери бла баралла.

Хар джыл сайын, бек мардасыз ашыгъыб,
Ёзенинге бек кёб адам келеди.

Къонакъ суйген чомарт кёллю миллетинг Къонакълагъа джылы къучакъ кереди.

Акъбайланы Азрет.

1. Тебердини табигъатыны ариулугъун автор къайсы тизгин-леде кёрюзеди? (айырыб окъугъуз)
2. Къарачай миллет къонакъларына къалай тубейди?
3. Назмуну азбар этигиз.

УРУНУУ — ДЖАШАУНУ ТУТУРУГЪУ.

ХАЛКЪДАН.

Джюу, джюу, джюу, ала.

Джюу-джюу, джюу ала,
Эки чычхан суу ала,
Амма боза бишире,
Акка отдан тюшюре,
Босагдадан абына,
Сакъалчыгъы къабына,
Тамбласы, бюгюннгюсю,
Таугъа кетди дыгъы этерге
Чибинчиси,
Дыгъы-дыгъы-дыгъы-дыгъы.

Азбар этигиз.

Къайсы кючлю, къайсы кючлю.

- Къайсы кючлю, къайсы кючлю?
- Кюн кючлю, кюн кючлю!
- Ай, мен кючлю болсам, мени булут тыймаз эди!
- Булут кючлю, булут кючлю!

— Ай, мен кючлю болсам, мени джангуруму джер джутмаз эди!

— Джер кючлю, джер кючлю!

— Ай, мен кючлю болсам, кырдыгымы кьозулу кьой да ашамаз эди!

— Кьозулу кьой кючлю, кьозулу кьой кючлю!

— Ай, мен кючлю болсам, кьозуму кьонакьга да соймаз эдиле!

— Кьонакь кючлю, кьонакь кючлю!

— Ай, мен кючлю болсам, айылымы чычхан кемирмез эди!

— Чычхан кючлю, чычхан кючлю!

— Ай, мен кючлю болсам, мени киштик да ашамаз эди!

— Киштик кючлю, киштик кючлю!

— Айхай да кючлюме,

Азау тишлиме,

Кьакь кьабыргьа — ашауум,

Адамла бла джашауум,

Кьуш джастыкьда — джукьлауум!

1. Сизни кёлюгюзге уа кьалай келеди?

2. Кьайсы кючлюдю? Кёлюгюзге алай нек келеди?

Насыбды ишлеген.

Кьолгьа кьалам алыб джазгьан,

Балта алыб отун джаргьан,

Юйню кирпичлерин тизген —

Кьалай насыбды ишлеген!

Сюрме бла агъач джоннган,
Джангы полгъа чюйле ургъан,
Джаз башында сабан сюрген —
Къалай насыбды ишлеген!

Орамлагъа асфальт къуйгъан,
Машинаны элтиб баргъан,
Джайлыкълада сюрюу кютген —
Къалай насыбды ишлеген!

Эрлай кийимин кийиб,
Эртденнгиде ашаб, ичиб,
Хайт деб, ишге тебреген —
Къалай насыбды ишлеген!

Къулийланы Къайсын.

1. Ишлеген нек болады насыб?
2. Кесигиз юйде не ишлегенигизни юсюнден хапар айтыгъыз.

С ё з л ю к : къалам, сюрме, насыб.

Нарт сёз:

«Ишлемеген — тишлемез».

Къойчу.

Кёб къойларынг мангырай,
Табигъатны къойнунда,
Кютесе сен тынгылай,
Уллу сууну бойнунда.

Хазна кирпик къакъмайса,
Унутуб сюрюуюнгию,
Кёрген бары джарата
Ишинги, джюрюуюнгию.

Аязчыкъ джамчынгы тарай,
Кюн да тийиб ышарад,
Ёшюнюнде джылтырай,
Ленинни ордени джанад.

Къобанланы А.

1. Назмуну азбар этигиз.

Н а р т с ё з :

Къойну семизи — къойчудан.

Къойчу бла кьаргъа.

— Кече чууакъ болсун!
Кюндюз тубан болсун!
Малгъа бёрю чабсын!
Къаргъа мыллык табсын —

Деб тилей эд — Аллахындан кече кьаргъа,
Тутуш тубан баса эди танг атаргъа.
Тубанда уа джанлы чабмай болмай эди.
Джаллы чабса, мыллык тюшмей кьалмай эди.

Бир кюн кьаргъа тюшдю кьолгъа:
кьойчу тутду.
Юсюнде бир тюк да кьоймай, таза джулкьду,
Урушмады неда урмады. Джулкьуб бошаб:
— Бар энди! — деб бир сёз айтыб,
кьойду бошлаб.

Аяз кече кьымыжалай кьалгъанында,
Джарлы джанны кьалтырауукъ алгъанында,
Былай айтыб тилегенди аллахындан,
Чыгъар ючюн сюрюучюню палахындан:

— Кече тубан болсун!
Кюндюз чууакъ болсун!
Кюн шаушалыб турсун!
Манга джылыу урсун!

Семенланы А.

1. Биринчи кере кьаргъа не тилек эте эди кьойчугъа?
2. Къаргъа кьолгъа тюшгенинде, кьойчу анга не этди?

3. Сюрюочюню палахындан чыгъар ючюн, къаргъа къаллай тилек этгенди? (Табыб окъугъуз.)

Къолан атым.

Бели ингичге къолан атым,
Джабагъысыз, къолан атым!

Таугъа чыкъса, талмаз атым,
Юйге къайтмай къалмаз атым!

Къоркъмаз атым, букъмаз атым,
Чыкъсыз кюнде чыкъмаз атым!

Чыкъса, къуру кирмез атым,
Харамлыкъны билмез атым!

Бал болады кюушеннгени!
Тойдурады балдан мени!

Таугъа чыкъса, талмаз атым,
Юйге къайтмай къалмаз атым!

Семенланы А.

1. Назмуну кесгин окъугъуз, хапарын айтыгъыз.
2. Бал чибинлени юслеринден билгенигизни айтыгъыз.
3. Сизни уа бармыды бал чибинлеригиз? Сиз алагъа къалай къарайсыз?

Урунууну Джигити Ёзденланы Добайгъа.

Тау джайлыкълада, Былын ёзенде
Ал къар джабыуун джайгъанды башлагъа.

Сау болсунла дейбиз таза джюрекден
Ёзден улуча джигит джашлагъа.

Ол болгъанды малчы
Барындан алчы —
Юлгюге туталла хар ким
джюрюююн:

Сау болсун Добай,
Арымай, талмай
Семиртгени ючюн тууар
сюрюююн.

Билгенди Добай
Малына къарай,
Къаядан, джардан сакълай, ышыра:
Сюйгенча джанын,
Сюйюб хар малын,
Къалын чегетге джыйыб джашыра.

Махтауунгу, Добай,
Бюгюн да эшитебиз,
Толу айтыргъа джетмейди тилим...
Садовский Гриша,
Эмда Ежов Вася,
Дикарев Ваня — сени тенглеринг.
Туталла эсде
Къая киришле
Тенглени кече джырлагъанларын...

Яльмаров А.

1. Ёзденланы Добай ким болгъанды?

2. Хар ким Добайны не ючюн тутадыла юлгюге? Аны юсюнден айтылынган тизгинлени табыб окъугъуз.

3. Добайны биргесине ишлеген тенглери кимледиле?

4. Къая киришле нени эде тутадыла? Тенглени атларын айтыгъыз.

5. Ёзденланы Добайгъа «Урунууну Джигити» деген сыйлы ат не ючюн берилгенди?

Нарт сёз:

Дунияда адамгъа махтау берлик — ишди.

**Байрамукъланы Илияс —
биринчи устазыбыз.**

Къарачай халкъны бурундан бери да айтылыб тургъан адамлары болгъандыла. Хубийланы Иммолат, Халилланы Хызыр, Токъланы Наны дегенча махтаулу устазланы ичинде Байрамукъланы Илияс да болгъанды.

Биринчи къарачайлы устаз Байрамукъланы Илияс, Магометни джашы, Минги Тауну этегинде орналгъан Хурзук элинде кеси къыйыны бла джашагъан таулуну юйдегисинде туугъанды.

Илияс уллу сезими болгъан, табигъат берген уллу фахмусу болгъан, акъыллы сабий болгъанды. Ол миллетни тарлыкъда, къыйын джашауда тургъанын, къарангылыкъ миллетни асхатханын эсlegendи. Бийлени бай этер ючюн таулула бел тюзетмей ишлегенлерин, таза иннетли малчыланы байла-бийле къалай алда-

гъанларын, окъуй джаза билмеген адамланы сокъур адамладан башхалыкълары болмагъанын кѳреди, сезеди. Ол себебден окъуб билим алыргъа, миллетине къуллукъ этерге оноу этеди.

1878 джыл Илияс Ставрополь гимназияны хазырлаучу классына окъургъа киреди. Ол анда 11 джылгъа джууукъну окъуйду. Алай бла ол къарачайлыланы ичинде биринчи устаз болуб чыгъады. Илиясны уллу магъанасы болгъан ишлерини бири — аны тау элдеде джашчыкъла бла биргелей къызчыкъланы да окъутургъа керекди деген оноуу болгъанды.

Андан бери кѳб заман озгъан эсе да, къарачайлыла кеслерини биринчи устазларын унутмагъандыла. Учкуланда орта школну атына Байрамукъланы Илиясны аты аталгъанды. Школну джангы ишленнген межямыны ал къабыргъасында Илиясны барельефи салыннган мермер къанга барды.

Джаныбекланы С.

1. Къарачайны белгили адамларындан кимлени билесиз?
2. Сизни элигизде белгили адамладан ким джашагъанды?

Аланы юслеринден не билесиз?

Къарча ким болгъанды.

Къарачай бла Малкъарда джюрюген халпарлагъа кѳре, джюз джылланы мындан алгъа бизни джерледе Къарча деб бир онглу адам

джашагъанды. Къартла айтханнга кёре, ол бек акъыллы адам болгъанды, талай заманны бизни халкъгъа башчылыкъ этиб тургъанды, адамланы бирикдире билгенди, кесини халкъына игиликле теджегенди, аны джауладан сакълау ишле бардыргъанды. Ол джаза, окъуй да билгенди дейдиле. Кеси да чырайлы, суюмлю, уллу батырлыгъы болгъан киши болгъанды. Неден да бек ол тюзлюкню суйгенди. Ётюрюкню, хыйлалыкъны, гудучулукъну кёрюб болмагъанды. Артыкъсыз да ол джашчыкъланы халилерине эс бёлгенди, алагъа джигитликни, адеблиликни, басымлылыкъны теджегенди. Ала ариу халили, кеслерин тута билген адамла болуб ёсселе суйгенди. Атаны-ананы ийлыкъдырмагъан, уялтмагъан, миллетни, халкъны сыйы, намысы ючюн джан аямагъан адамла болсала суйгенди. Аллай адамла кёб болсала, халкъыбызны сыйы, кючю ёсе барлыгъын билгенди Къарча. Къарчаны джашы, кызы да, Науруз, Адурхай, Будиян, Трам да, аладан туугъан джашла бла кызла да аллай ашхы адамла болгъандыла. Ала халкъыбызгъа кёб игилик этгендиле. Ала неден да бек ариу халиликни, адебни, намысны, сёзге кертиликни, уллуну сыйын, гитчени къачын кёре билиуню, атаны-ананы къачын кёрюню, хоншугъа, онгсузгъа болушууну — бу затланы, Къарча суйгенча, бек суйгендиле, багъалатхандыла, ёрге тутхандыла.

Ма быллай хапарла джюрюйдюле бизни халкъны ичинде талай джюз джылдан бери.

1. Къарча ким болгъанды?
2. Ол къаллай адам болгъанды?
3. Къарча адамла къаллайла болсала суйгенди?
4. Сиз Къарча суйгенча адамла болургъа тырмашамысыз?

Н а р т с ъ з л е :

1. Адамны адамлыгъын танытхан ишди.
2. Иш атынгы айтдырыр.
3. Ишлемеген — тишлемез.
4. Джай ишлеген — къыш ашар.
5. Иги ишлесенг, иги тынчайырса.

1. Бу нарт сѣзлени къалай ангылайсыз?
2. Иги ишлеген адамгъа къаллай сый бериледи?
3. Ишлерге суймеген адамгъа къаллайды дерге боллукъду?

(Эринчек, чийбел, джалкъау...)

4. Иги ишлесе, адам къалай джашайды?
5. Сиз а къалай окъургъа керексиз?

ЭЛИБИЗНИ АСКЕРЧИ ДЖАШЛАРЫ.

Чекде.

Къышхы кече
Джел урады,
Боранлайд,
Юшюген къар
Аякъ тюбде
Джырылдайд.

Сюелеме
Саут алыб

Чегимде,
Джау самолёт
Учмаз ючюн
Кёгюмде.

Ачы сууукъ
Санларымы
Бюгалмаз.
Джаным саудан
Чекден бир джан
Ёталмаз.

Къоркъмазланы А.

Назмуну азбар этигиз.

Н а р т с ё з :

Батырлыкъ къорур джуртунгу,
Къоркъакълыкъ кёмер отунгу.

Рахатлыкъ келсин!

Кесими тынчлыгъым —
Юйюме кёре,
Юйюмю тынчлыгъы —
Элиме кёре.

Элими тынчлыгъы —
Къралгъа кёре,

Къралны тынчлыгъы —
Дуниягъа кёре.

Тынч джашар ючюн
Хар адам кеси,
Саулай дуниягъа —
Рахатлыкъ келсин!

Семенланы А.

1. Сиз «рахатлыкъ» деген сёзню къалай ангылайсыз?
2. Дунияда рахатлыкъ болур ючюн, не этерге керекди?
3. Назмуну азбар этигиз.

Махтау къагъыт.

Орта школну тауусханында, Таулан аскер къуллукъгъа чакъырылды. Джууукъ-тенг джыйылыб, къууанч этиб, алгъыш айтыб, джолгъа алай ашырдыла. Анасы Аминат, эки кёзюн джолдан алмай, тюнгюч уланындан хапар сакълайды.

Арадан кёб заман да озмагъанлай, бир кюн письмо чачыучу Таулан къуллукъ этген джерден письмо келтирди. Къарасала, Таулан кеси джазыб тура! Ол кюн аланы къууанганларын сорма да къой. Къагъытны къайтарыб-къайтарыб талай кере окъудула. Дагъыда юйдегилени хар бири башдан башха кеслери энчи окъуб да чыкъдыла. Сора олтуруб, юйдегини эм гитчеси Халиматха письмо джаздырдыла.

Алай бла эки арада къагъыт джюрюб башлады.

Таулан юйде заманында бир тукъум бир ишден артха турмаучан эди. Школда иги окъугъаны кибик, бош заманында да кесин орамгъа салмай, юйде джумушха къол джетдириучен эди. Ол огъай, тийреде джашланы — къартланы джумушларына да къол джетдириучен эди: кимге отун джарыб, кимине бичен тюшюрюрге болушуб, къарыуундан келгенни аямаучан эди. Болушлукъ кереклиге заман таба эди. Тири къайда да тириди. Таулан аскер къуллукъда да кесин танытды. Арадан бир бѐлек заман озгъанлай, аны командири аны башхалагъа юлгю этиб башлады.

Таулан тартынчакъ, башына керексиз махтау тартаргъа излемеген джаш болгъаны себебли, аскер къуллукъда джетишимлеринден юйге хазна джукъ джазмай эди. Хар письмосунда тынч-эсен болгъанын билдиргенден сора, юйден, элден тынчлыкъ хапар сора эди, башха хазна джукъ джазыб кюрешмей эди.

Бир джолда, Джангы джылны аллы бла, Тауланни командиринден юйде письмо алдыла. Анда былай джазылыб эди: «Сыйлы Ахмат бла Аминат! Таулан аскер борчун сый бла толтургъанын сизге билдирирге излейме. Ол бек тири джашды. Анга не къыйын ишни да ышаныб берирге боллукъду, ол аны тындырыр ючюн къолундан келгенни аярыкъ тюлдю. Аны бла биргелей, Таулан уллу адамлыгъы болгъан джашды. Ёмюрде бир тенгин къыйын болумда атыб кетерик тюлдю. Къыйын кѐзюуде хар кимге да болушургъа хазыр болгъаны ючюн,

тенглери аны бек ариу кёредиле, аны бла тен-
глик, шохлукъ джюрютюрге излемеген да
джокъду.

Мизамны, джорукъну сакъларгъа суйген,
джуртун суйген, анга керти, кесинден уллула-
ны айтханларындан чыкъмагъан, гитчелени
хатерлерин эте билген, адебли, намыслы джаш-
ны ёсдюргенигиз ючюн, сизге разылыгъыбызны
билдиребиз, сау болугъуз! Аскер къуллугъун
тыйыншлы бардыргъаны ючюн, Тауланга та-
лай кере махтау къагъыт берилгенди. Таулан
аскерчиликге юрениуледе, спорт эришиуледе
да кесин кишиге оздурмайды.

Сизни джууукълашыб келген Джангы
джыл бла алгъышлай, уллу насыб, кийик сау-
лукъ теджейме. Махтаулу джашны ёсдюрге-
нигиз ючюн сау болугъуз!

*Салам бла
аскер бёлекни командири
Василий Васильевич Вронский.»*

Быллай письмону алгъанларында, Ахмат
бла Аминат асыры къууаннгандан башлары
кёкге джетген чакълы бир къууандыла. Къал-
гъан сабийлери да аныча боллукъларын суй-
юб, къагъытны барына да окъудула. Хапарны
эшитиб, хоншу — тийре да бары бирден къууан-
дыла, келиб алгъыш этдиле. Барындан да бек
къууаннган а юйдегини эм гитчеси Халимат-
чыкъ болду. Ол къагъытны кече да джастыгъы-
ны тубюне салыб джатады. Эртденбла уа

биргесине школгъа алыб кетеди, анда тенгчик-лерине окъуйду, устазлагъа бериб окъургъа къояды, аланы къууанганларына къууанады.

«Иги деген атха миннген кибикди» деб халкъда бош айтылмайды...

Мамчуланы Дина.

1. Таулан кесин къалай тута эди? Аны халиси къаллай эди?
2. Тауланни халаллыгъы неде танылады?
3. Ол аскерде кесин къалай джюрюте эди?
4. Тауланни атасы-анасы аны командиринден къаллай къагъыт алдыла? Ала неге къууандыла?
5. Халимат къарнашыны юсюнден келген къагъытха аллай бир нек къууанды?
6. Сиз юйюгюзде, школда адамланы иги ишлерине къууана, табсыз ишлерине къыйнала, бушуу эте, болуша билемисиз?
7. Сиз ариу халиликни, сыйны — намысны юсюнден къаллай нарт сёзле билесиз?

Солдат ана.

Кюн сайын бери, къарнаш къабыргъа,
Ашыгъыб келед къартайгъан ана,
Джюрегин джыра ауур сагъышла,
Джыламукълары агъад сын ташха.

Къанлы урушну ол джут ёртени
Бюгюн да джанад мыдах кёздеде,
Къабланыб ташха, сууукъ сын ташха
Дуниягъа тынчлыкъ тилейди ана.

Джашау кюн кюнден къууанчха атлай,
Баралла озуб айла бла джылла,
Солдат ана уа турад мыдахлай,
Уруш джукълатхан джашын тансыкълай.

Ана джюрекни кьанатын кесген
Ёмюрде онгмаз, онгмаз джолунда,
Рахат джашаугьа болайыкъ дагьан
Ачы джыламукъ тёкмезча бир джан!

Кечерукъланы Байдымат.

Назмуну окьугьуз, хапарын айтыгьыз.

ДЖАЗ КЕЛДИ.

ХАЛКЪДАН.

Джанкѳоз чыкѳды Тотур айда,
Сууукъ айда.
Къарны хорлаб, джерни джырыб,
Сууукъ айда.
Ай къууанды, кюн джарыды
Сууукъ айда,
Джер джашнады, къарыу алды
Тотур айда, сууукъ айда.

1. Тотур ай деб кьайсы айгъа айтабыз?
2. Къарны кюн къалай хорлайды Тотур айда?
3. Ол айда джер а кьаллай бет алады?
4. Назмуну азбар этигиз.

Къанатлыла кьайтдыла.

Ма тенгизни ары джанындан кьарылгъачла кьайтдыла: учадыла, урунадыла, шорбатлада топракьдан уяла ишлейдиле.

Суу джагъадан саз топракь джуммакьчыкьла келтириб джабышдырадыла. Ала уячыкьны алай уста этедиле. Коробкачыкьча, кьабыргъачыгьындан а кирир джерчик кьоядыла.

Кирир эшикчикден а уяны ичине тюкле ташыб толтурадыла. Балачыкьлары гаккычыкьладан чыкьгъан заманда алагъа джумушакь болады.

1. Кьарылгъачла уяланы кьайда ишлейдиле?
2. Не затдан ишлейдиле?
3. «Шорбат» деб неге айтадыла?
4. «Шорбат чыпчыкь» деб а?

Джылны чакълары.

Джелле къаты, кюнле сууукъ,
Джайдан эсе, кышха джууукъ,
Терекледен алмаланы къагдадыла,
Чапракъчыкъла сары болуб агдадыла.

Акъ джабыу джабханды
Ташны, тауну, юйню, бауну,
Оджакъланы тютюнлери
Кызыу-кызыу чыгдадыла,
Къурт, къамыжакъ да
Джер тубюнде бугадыла...

Акъ чепкени жылтыргъанды,
Кёк кёлеги кёрюнеди,
Джукъучу да джукъусундан
Уянырга эринеди.

Къарла да эриб,
Шоркъаладан агдадыла,
Къар тубюнде
Джанкъозчукъла чагдадыла...

Сабанлары будай бла джасалгъанды,
Терекледе кёгет бишиб, саргълтханды,
Кюню узунд, къары салыб джеталмайма,
Кечеси кысхад, джукълаб асыу эталмайма...

Байрамкъулланы Ф.

1. Джылны ненча чагъы барды? Ала кыйсыладыла?
2. Чапракъла сары болуб къачан агдадыла?
3. Кышны юсюнден автор къалай айтады?
4. Джылны чакъларында сиз кыйсы заманны сюесиз? Нек?

Билчи, къайсы заманды?

Къар эриди, джер ачылды.
Кёк кюкюреб, суу чачылды.
Кюн къыздырыб, джер юсюне
Джап-джашил кырдык джайылды.

Сабанчы да джерни сюре,
«О-обах, о-онг къайт» — деб барады.
Гардош салыб, урлукъ чачыб,
Битерине къууанады.

Биджиланы А.

1. Къар къачан эрийди?
2. Джаз табигъат къаллай кийим киеди?
3. Сабанчы джерни къачан сюреди?
4. Неге къууанады сабанчы?
5. Суратда джылны къайсы заманы кёрюнеди?
6. Сабийле не эте турадыла?
7. Суратха къараб хапар айтыгъыз.

Н а р т с ё з :

Джазны кюню джыл багъар (асырар).

Джаз келди.

Къарны эритди джылы аяз,
Балчыкъ болду джол, арбаз.
Кёкде уруб даурбаз,
Белги берди кенгден джаз.

Къарылгъачла учдула,
Къонакъгъа джол ачдыла.
Биринчи акъгъан тамчыла
Джашил кырдык чачдыла.

Сюйюнчланы А.

Назмучукъну азбар этигиз.

Зухрачыкъны къайгъысы.

Тенгиз джылы тили бла
Джагъаны джалайды,
Зухрачыкъ а, джууунмай,
Не эсе да джылайды.

Ол джылауну чурумун
Анасы сорады,
Бурнун тарта, къызчыкъ да
Ма былай айтады:

«Кёкден кюнню тартыб суу,
Ой, джутуб барады!
Анния, энди не этебиз?» —
Деб биягы джылайды.

Кюн батханны кёред да,
Анасы кюледи,
Зухрачыкыны кучакълай,
Джууаб да береди:

«Къоркъма, джаным, Кюнлюбюз
Солургъа батады,
Ма санга да — джукъла — деб,
Тенгиз белляу айтады».

Кечерукъланы Б.

1. Зухрачыкъ бла анасы кыйры баргъан эдиле?
2. Зухрачыкъ нек джылай эди? (Алайын айырыб окъугъуз.
3. Анасы кызычыкыгъа къаллай джууаб берди? (Табыб окъугъуз.)
4. Назмуну азбар этигиз.

Байрам.

Сегизинчи март келеди,
Джазны алыб биргесине.
Кюн джылыуун кёб этеди
Байрам кюнню хурметине.

Иги окъуу, ариу хали —
Бизден саугъа аналагъа.

Булут джабмай чууакъ кёкню,
Тийиб турсун кюн алагъа!

Тиширыуну назик къолу
Бизни ийнакълаб ёсдюреди.
Джол устанг, шохунг болуб,
Джашаугъа джол кёргюзеди.

Майна, къызла, тиширыула —
Устаз, врач, космонавт, малчы —
Не ишни да тындыралла
Халкъ махтаннган къадар алчы.

Иги окъуу, ариу хали —
Бизден саугъа ма алагъа!
Булут джабмай чууакъ кёкню,
Тийиб турсун кюн алагъа.

Сыллагъарланы К.

1. Сегизинчи март кимлеге аталгъан байрамды?
2. Сиз 8-чи Мартда аналарыгъызгъа не саугъа этесиз, не бла къууандырасыз? Эгечлеригизни уа?
3. Тиширыула не ишледе урунадыла?
4. Сиз аналарыгъызгъа, эгечлеригизге не бла болушасыз?
5. Аналарыгъызны кыйынларын багъалатамысыз?
6. Назмуну азбар этигиз.

Тауланы джарытхан джулдузла.

Быйыл да келди, джая нюрюн,
Джылы бетли Сегизинчи март.
Таулу кызычыкъ, зауукъду кюнюнг,
Бир джырлайыкъ, къобузунгу тарт!

Бюгюн бизде хар тиширыугъа
Бериледи кёб сыйлы саугъа.
Назмум да — саугъа алагъа:
Ариу кызылагъа, аммалагъа.

Ырахматлы анала, кызыла,
Джюрек алгъышым джетсин сизге!
Тауланы джарытхан джулдузла,
Джан саласыз юйлерибизге.

«Узайгъан бушуулу джылланы
Тюшледе да кёрмегиз!» — дейим.
Сыйлы аналагъа, кызылагъа
Барына да насыб тилейим.

Отарланы С.

1. Аммалагъа, кызылагъа поэт кяллай алгъышла этеди?

Къыш бла джаз.

Къыш Сууукъдан безгенди,
Къачыб джерге киргенди.
Аны эслеб, Сууукъ да
Къышны излей кетгенди.

Сора джылы болгъанды,
Джаз, уяныб, къобханды.
Джерни юсюне саугъагъа
Джашил джабыу джабханды.

Камсык Джел а джетеди,
Ат оюнла этеди,
Джол сибире этеги,
Букъулатыб кетеди.

Кёк булутну сыгъады,
Джерге сууну къуяды,
Джелни къыстай узакъгъа,
Джерни абасын джууады...

Сылпагъарланы К.

1. Къыш нек къачыб джерге кириб бугъады?
2. Сууукъ къайры кетеди? Нек кетеди?
3. Джаз къалай келеди? Не ала келеди?
4. Джел не хата этеди?
5. Кёк джелни хатасын къалай тюзетеди? Нек ачыланады?
6. Эки ал тёрттизгинни азбар этигиз.

1. Суратха къарагъыз. Джылыны къайсы заманы кёрюнеди суратда?
2. Сабийле не этедиле?
3. Суратха кёре хапарчыкъ айтыгъыз.

Къарачай суратчыла.

Бизни республикабызда белгили суратчыла Бостанланы Магомет бла Мижаланы Умар джазгъы табигъатны юсюнден талай сурат салгъандыла.

Бостанланы Магометни «Къара-кёл» деген суратында джазны белгилерин кёребиз. Кёлде бузла алкъын эриб бошамагъандыла, алай а джазны джууукълашханы белгиледи.

Къара-кёл республикабызны эм ариу джерлерини бириндеди. Джаз былайда сейирлик болады. Табигъат джашил кийим киеди.

Мижаланы Умарны сейирлик суратында да Кавказ таулада джазны жангы башланнганын кёребиз. Тауладан шоркъа суула агъадыла. Терекле ариу суюм алгъандыла. Джашил айбат кийимлери адамны кёзюн алдайдыла. Жанкъозчукъла да, кюн джылтыраса, къарны тубюнден ышарыб къарайдыла. Нечик ариуду Кавказда джаз табигъат! Тубюнде суратха иги эс ийиб къараб, не кёргенигизни хапарлагъыз.

Кавказда джаз. Мижаланы У.

Къара кёл. Бостанлары М.

Май келгенди да...

Май келгенди да, джокъду
Къары, сууугъу джылны.
Маске да, къамыжакъла да,
Терек да, мен да джылы.

Разыбыз кюннге да,
Чууакъгъа да джангыдан.
Джаз иш хар кимге да,
Джылыу бере хар джаннга.

Джашил май келди энтда,
Джаз ариулугъундан къан,
Биргеме алгъыш эт да,
Джазгъа менича къууан!..

Къулийланы Къайсын.

1. Назмуну азбар этигиз.

ХОРЛАМНЫ КЮНЮ.

Сакъ болсунла балала!..

Эсгералмай къалгъан эдим атамы,
Сабий эдим ол урушха кетгенде.
Билалмайма, къаллай эди къарамы,
Кете туруб, меннге «сау къал» дегенде.

Тюз джюрекден къуллукъ этди джуртума,
Душманлагъа «отдан кёлек кийдирди»,

Къайтмай къалды сора атам ызына, —
Халал кёлден кесин халкъгъа суйдюрдю.

Налат санга, ачы уруш, минг налат! —
Аталаны балаладан айыргъан...
Джокъду санга бир инсандан кечмеклик,
Джюрекледе ауур джара къалдыргъан.

Биз сюербиз Ата джуртну сизнича,
Душман окъдан бюгюлмеген атала!
Джер юсюнде рахатлыкъ турурча,
Хар къайда да сакъ болсунла балала!

Акъбайланы А.

1. Назмуну кесгин окъугъуз.
2. Назмуда кимлени юсюнден джазылады?
3. Джер юсюнде рахатлыкъ болуб турурча, сиз не этерге керексиз?

Илячин.

Осман юсюн басыб тургъан топракъны тю-
бюнден кючден чыгъыб, кёзлерин ачханында,
кюн, солдат джарача, къызарыб, батыб бара
эди. Ол, къайда болгъанын ангыламай, се-
кириб ёрге турду. Не келсин, аякъларыны
юсюнде кёб туралмады. Тентирей барыб,
арлакъда тоб окъ къазгъан чунгургъа
бауурундан тюшдю. Алай а башыны
ауругъаны, къулакъларыны дууулдагъанлары
олсагъатлай анга эс джыйдырдыла. Сора кенг

тюзде фашист ёлюклени, джалын джугъу танкаланы кёргенинде, не болгъанын ангылаб, аланы санаб тебреди. Бир... эки... юч... Арлакъда да бир-экиси къаралады. Барысы бирча, мазаллы ауур танкала. Эки-юч сагъатны мындан алда ала 121-чи джаяу аскер дивизияны 383-чю полкуну лейтенант Къасай улу башчылыкъ этген тобларына чабхан эдиле. Энди уа белорус тюзледе ала кеслерине ёлюм табхандыла. Сора аскер бёлекден джангыз кеси къалгъанын ангылады, кёлю такъыр болду. Полкуну командири айтхан сёзле эсине тюшдюле.

«Джолдаш полковник, ахыргъы окъгъа, ахыргъы аскерчиге дери сермешдик душман бла, алай а аны кючю бизден он къат уллу эди...» — деб кеси кеси бла сёлеше, Къасай улу чачылгъан тобланы къатларында тылпыусуз джатхан кызыл джулдузлу аскерчилеге къарады. Аланы хар бири, джигитлеге салынган эсгертмеча, ёхтем кёрюндю анга. «Джашауда джандан багъалы зат джокъду, аны да аямадыкъ, алай а...» — деб къошду дагъыда Осман.

«Джолдаш полковник, къайда болсам да, халкъыма, Джуртума кыйынлыкъ чекдирген фашистлеге къаршчы кечимсиз кюреширге ант этеме» — деб Къасай улу, бир сюркеле, бир аякъ юсюне тура, къоркъуусуз джерде чегетден чыгъыб, будай сабанлагъа къайта, джангы джетген будайдан хурджунларын толтура да ашай, узакъ джолну барды.

Могилёв областны джеринде чегет баурда орналган бир саламбаш эски юйню кьатына джетгенлей, асыры арыгьандан ары баралмай, кьалын хансны ичинде джукьлаб кьалды.

— Джашым, саумуса? — деб сорду бир кесекден анга тиширыу ауаз.

Осман, илгениб, кёзлерин ачханында, аны юсюне бир кьа-

тангы тиширыу сюелиб тура эди.

— Кимсе?!

— Сен кьоркьар адам тюлме, элчиме, Фёкла Михайловнама... Наумович... Майна, ол саламбаш юйде джашайма...

— Элде фашистле кёбмюдюле?

— Угольщинада аладан киши джокьду...

Андан сора Осман, джукь сормай, аны ызындан барыб турду. Наумович аны чегетни кьалын джеринде орналган джер юйге келтирди.

Хубийланы Абу-Хасан.

1. Осман не халда джыйды эсин?

2. Османнга ким тьубеди? Ол аны кьайры элтди?

3. Сиз Совет Союзну Джигитини — Къасайланы Османни юсюнден не билесиз, айтыгъыз.

С ё з л ю к : дивизия, фашист.

Н а р т с ё з :

«Джигит болмагъан джерде хорлам бол-
маз».

Эсгертме.

(Ю з ю к .)

Бу эсгертме этилгенди
Сослан ташдан, къадамадан,
Аууш сакълаб ёлгенлеге
Ол саугъады таулуладан.

Биз салгъанбыз эсгертмени
Ёхтемлеге, джигитлеге,
Бизге джашау, хорлам бериб,
Ёлюб кетген шейитлеге.

Джаубаланы Х.

1. Бу музей къалайдады? Къайсы джыл ачылгъанды?
2. Бизни республикада быллай эсгертмеле дагъыда къайда бардыла?
3. Ол эсгертмеле нени юсюнден хапар айтадыла?
4. Биз экскурсиягъа баргъан эсгертмени юсюнден не билдик?
5. Ата джурт къазауат къайсы джыллада болгъанды? Ол къазауат бошалгъанлы ненча джыл болду?
6. Хорлам эсгертмени юсюнден хапарчыкъ къурагъыз.
7. Элигизде эсгертмеге экскурсия этигиз.

АТЫЛМАСЫН ОКЪ.

Пах, пах, пах! — деб, Ахматчыкъ къолунда къара героху бла аллыма чыкъды. Бу джол а керти окъ тийгенча, джюрегимден тута, къабыргъагъа таяндым. Кёлюм джукъарды. Алай болса да «ой» деген ачы къычырыкъ мени джууукъ къайгъыма кёчюрдю.

Аскерчи болургъа суйген джашчыкъ, къычыргъаны бла, асыры къоркъгъандан сын къатыб къалды. Сора эсгериб, герохун да бир джанына шууулдатыб, къатыма чабыб келди. Джумушакъ, джылы къолчукълары бла бетими сылай: — «Анняя! Кёзлеринги бир ач! Бери бир къара!» — деди. Солуууму да тыяргъа кюрешиб, джууаб бермейме, кёзлерими ачмайма.

Ахматчыкъ а, тер ургъан бурунчугъун тарта:

— Ой, ання, кёзлеринги бир ач деб тилейме да! Ма кёрюрге, мен эндиден сора къолума алмам герохну! — деб, бойнумдан къучакълады.

Джюрегими теренинден ургъан джыламукъла, къууанч джыламукъла, кирпичлерими бир биринден айырдыла. Сабийни насыбдан толу кёк ала кёзчюклерин, алтын чачакълы кюнню, хауа тенгизде джюзюб баргъан акъ джелпекли булутчукъланы, джырлагъанларын учууда да тохтатмагъан къарылгъачланы кёрдюм! Къарылгъачланы тилин ангылагъанча, ол ёхтем джырларында бу сёзлени эшитдим:

...Джаны болгъаннга
атылмасын окъ!
Къазауатлагъа
джерде орун джокъ!
Джашау джырланы
юздюрмесин окъ!
Хар бир джан болсун
кюн джылыудан токъ!!!

Кечерукъланы Байдымат.

1. Окъуб, хапарын айтыгъыз.

ХАЛКЪ АУУЗ ЧЫГЪАРМАЛАДАН.

Эки кърнаш бла бир джашчыкъ.

(Таурух).

Бир кърнаш бир кърнашха кьонакъгъа баргъанды да, эшегин да босагъа джанына такъгъанды. Эшек ычхыныб арбаздан чыгъыб кетгенди. Кърнашла, эшекни излеб бара, бир джашчыкъгъа тюбегендиле да:

— Эшек кърмегенмисе? — деб соргъандыла.

— Къаллай эшек? Сол кёзю сокъур болгъан, арт аягъындан асхагъан, сыртында да арпасы бла эски машогу болгъан эшекними излейсиз?

— Хоу, ол эшекни излейбиз. Къайдады?

— Огъай, мен аллай эшек кърмегенме, — дегенди джашчыкъ.

— Къалай кърмегенсе? Сен аны сокъурлугъун, асхакълыгъын, юсюнде джюгюн да билесе, къайда болгъанын билмей амалынг джожьду — деб кърнашла къадалгъандыла.

— Керти айтама, мен сизни эшегигизни кърмегенме, — деб джашчыкъ джолуна тебегенди. Эшекге бу бир зат этгенди деб,

къарнашла джашчыкъны алыб төреге элтгендиле.

— Эшекни кәрмегенме, — дегенди джашчыкъ. — Мен джолда эшекни ызын кәргенме. Онг арт аягыны ызы аны кьалгъан аякларыны ызыча терен туююлдю, атламы да кьысхады. Ол эшек онг арт аягындан асхгъанын ким да билликди. Джолну онг джанында хансла кәрсе, эшек аланы да ашарыкъ эди. Сол кезю сокьурду. Эшек терек кьатында кьабыргъасын ышыргъа тохтагъанды да, терек юсюнде джашил хансланы кьойгъанды. Машокдан акьгъан арпа бюртюклеге кере уа тешиклери бла эски машок болгъанын билгенме.

Джашчыкъны айтханына тынгылаб, төре аны пахмусуна сейирсингенди, къарнашлагъа урушуб ашыргъанды.

1. Къарнашла эшекни юсюнден кимге соргъандыла хапар?
2. Джашчыкъгъа кьаллай джаш дерге боллукьду?
3. Бу таурухну биринг джаш, биринг эшекни иеси болуб, биринг да автор болуб окьугьуз.

Акь кьозучукь.

(Халкьдан.)

Эртде-эртде джаныуарланы тиллерин билген бир киши болгъанды. Ол бир кере кьонакьгъа кьошха баргъанды. Кьошну кьатына джетерге бөрю улугъан эшитгенди. Бөрю-

ле: «Тамбла боран боллукъду, биз сизни кьойларыгъызны ашарыкъбыз!» — деб улугъандыла.

Кьошда ит да: «Тамбла, сиз айтханча, боран да болсун, мени ауузума ол сары токълучукъну кьуйругъу бишиб бир тюшсе, сора сизни кьалай кьойла ашарыгъызны бир кьорюрем!» — деб джууаб бергенди.

Кьонакь бьрюлени да, итни да айтханларын ангылаб, ышарыб кьошха киргенди. Кьошда сюрюучюле кьонакьны сыйлы кьорюб: «Мал кесейик, эм семизни бирин кесейик!» — деб тебрегендиле. «Да, кьойсагъыз да боллукъ эди, алай а мал кесмей болмай эсегиз, сары токълуну кесигиз!» — дегенди кьонакь. Сюрюучюле сары токълуну кесиб, кьуйругъун кьонакьгъа бергендиле. Алай бергенлей, кьонакь итни чакъырыб, кьуйрукъну саулай анга атыб кьойгъанды. Сюрюучюле ачуланнгандыла, алай а тартыныб, кьонакьгъа орун салыб джатдыргъандыла, кеслери да джатыб джукълагъандыла. Эртденбла эртде туруб кьарасала — терен кьар джауууб, боран болуб, кьошну тегерегинде не кьой, не ит джокь. «Тейри, кьонакь огъурсуз кьонакь болду!» — деб, сюрюучюле кьойланы излеб тебрегендиле. Кьошдан узакь болмай бир джерде кьойла тегерек джыйылыб, юслеринден да бир тюкчюк кетмей, ит да аланы кьатларында чончайыб, кьатында да бир кьадар бьрю ёлюб тургъанын кьергендиле. Сюрюучюле итни залимлигине сейирсиниб, аны аллай джигерлиги кьонакь-

дан болгъанын сезгендиле. «Къонакъ, сен бизге уллу болушдунг, сау бол, къойларыбызны джартысын сюр!» — дегендиле. Къонакъ унамай, сюрюучюле да къоймай, къойланы сюрюб келе тургъанлай, бир акъ къозучукъ хаман артха къалыб тургъанды. Анасы: «Нек артха къаласа?» — деб соргъанды. Къозучукъ да айтханды: «Артха къалмай не этейим, бу сюрюуюню бютеу рысхысы мени юсюмден басыб турады сора!» Къонакъ, аны эшитгенлей, сюрюучюлеге: «Къой бермей болмай эсегиз, ма бу артха къалыучу акъ къозучукъну беригиз!» — дегенди. Сюрюучюле къозучукъну бергендиле. Къонакъ къозучукъну юйге алыб келгенлей, тебрегенди кюн кюнден бай болуб, рысхысы ёсюб.

— Бир кюн ол киши къатыны бла алай тауукъланы къатында олтуруб тургъанлай, бир тауукъ бла бир гугуруккуну сёлешгенлерин эшитгенди. Гугурукку бир тары бюртюкню табыб тауукъгъа:

«Муну сен аша!» — дегенди. «Огъай, сен аша, мен ач тюйюлме!», — дегенди тауукъ. Ол киши, аны эшитгенлей, ашхы кюлгенди. Къатыны: «Нек кюлесе?» — деб соргъанды. «Тауукъ бла гугуруккуну сёлешгенлерин эшитиб кюлеме!» — дегенди киши. «Не сёлешедиле, манга да айт!» — дегенди да, къадалгъанды къатын. «Да мен джаныуарланы айтханларын ангылагъанлыкъгъа, аны кишиге айтыргъа болмайды, айтсам, ёллюкме!» — деб, киши унамагъанды. Алай а къатыны: «Ёлсенг,

ёлюрсе, айтмасанг, боллукъ тюдю!» — деб, кьоймагъанды. Киши тамам безиб, былай-былай деб гугурукку бла тауукъну сёлешгенлерин айтханлай, ёлгенди да кьалгъанды.

Таурухну магъанасын айтыгъыз.

Буу бла кирпи.

Бир джолда кирпи, буугъа тюбоб:

— Джол болсун! — дегенди. Алай болгъанлыкъгъа буу анга башын кёлтюрюб да кьарамагъанды.

— Сен кесинги бош залим этесе. Билирге сую эсенг, мен сенден эсе бек чабама. Кел эришейик, ким кимни озса да, кёрюрсе! — деб, кирпи буу бла ёчешгенди.

Буу, кюлген да этиб:

— Болсун, — дегенди. Кирпи буугъа:

— Алай а мен бюгюн чабаллыкъ тюлме, тамбла чабарбыз, — дегенди.

Буу кирпини айтханына огъай демегенди. Ала тамбласында эки дуппурну арасы тюзде чабышыргъа бегитгендиле.

Кирпи, кесини джууугъу кирпиге барыб:

— Буу дуппурну кьатына чабыб джетсе, сен анга: «Мен былайгъа эртде келгенме» дерсе, — дегенди.

— Болсун, — деб, аны джууугъу разы болгъанды.

Эртденбла эртде буу бла кирпи дуппурну къатында бир-бирлерине тубегендиле.

— Хазыр болгъанмыса? — деб буу кирпиге соргъанды.

— Хазырма, — деб кирпи джууаб этгенди.

Буу тюзню чабыб кетгенди, кирпи уа, кёкени ичине кириб, бугъунуб къалгъанды. Буу аргы дуппургъа чабыб джетгенинде, кирпи анда тура эди.

— Мен а былайгъа эртде келгенме, — дегенди. Буу, кирпини былайда тургъанына сейирсиниб:

— Кел, энтда чабышайыкъ! — дегенди.

Экинчи да буу ызына чабыб, дуппургъа джетгенинде, кирпи:

— Мен былайгъа эртде джетгенме, сен не акъырын чабаса! — деб бууну хыликге этгенди.

Биягъыла ючюнчю кере чабышхандыла. Буу дуппургъа джетгенинде, биягъы кирпи аны алайда сакълаб тура эди.

— Сен мени хорладынг, — деб, буу, башын энишге тутуб, чегетге кириб кетгенди.

1. Кирпи бла буу не деб ёчешгендиле?

2. Бу таурухдан сиз не магъана ангыладыгъыз?

Къоянланы эринлери джырыкъ нек болгъандыла?

(Таурух.)

— Дунияны башында бизни къоркъутмагъан, биз къоркъмагъан бир зат джожьду.

Быллай бир инджилиб, кьоркьуб джашагъан-дан эсе, джашамай кьалгъан кёб игиди. Андан эсе, келигиз, барыбыз да бир джерге джыйылайыкъ да, башыбызны бир уллу кёлге атайыкъ да кырылайыкъ, — деб оноулашхандыла кьоянла.

Айтханларыча, кёл джагъагъа джыйылгъандыла, бир сафха тизилгендиле.

Алгъы бурун тамада кьояннга чынгаргъа тюшгенди чёб. Чынгаргъа тебрегенлей, къа-мишлени ичинден бир макъа «бакъ» деб кёлге чынгагъанды.

Кьоян, илгениб: «Тохтагъыз, аланла, бизден кьоркьгъан да барды!» — дегенди.

— Къайда, къайда? — деб, кьоянла уллу кёлню джагъасына басынсала, къаамишлени ичинден макъала, «бакъ-бакъ» дей да суугъа ташая башлагъандыла. Кьоянла барысы да аны кеслери кёзлери бла кёргендиле. Ол кюнден сора кьоянла:

— Бизни орнубузгъа макъала башларын суугъа атдыла. Биз бош джангылгъанбыз, дуняда бизден кьоркьгъанла да бар кёреме. Башны суугъа атханны сагъынмайыкъ! — дегендиле.

Ол кюн кьоянла асыры бек кьууаннгандан, асыры бек кюлгенден, эринлери джарылыб-джарылыб, джырыкъла болгъандыла, дейдиле.

1. Таурухну таб айтыргъа юренигиз.

2. Кьоянла не деб оноулашхандыла? (Алайын айырыб окъугъуз.)

3. Сабырлыкъ, оюм этиу кьоянлагъа не хайыр келтирди?

4. Къоянланы оноулары тюзмю эди, терсми эди?
5. Аланы алай кемсиз къууаннганларыны зараны уа не болгъанды?

Аммала бла ёгюз.

(Таурух.)

Эртде-эртде юч амма джашагъандыла. Бирини аты Къаурабут, бирини — Къылтамакъ, бирини — Гаккыбаш. Аланы бир ёгюзлери болгъанды. Ач болгъандыла да ёгюзню кесерге мурат этгендиле. Кесиб, юлешиб башлагъандыла, сора Къаурабутха: «Бар, суу ал да кел биширирге», — дегендиле. Къылтамакъ бла Гаккыбаш юйде къалгъандыла. Къаурабут суугъа бара тургъанлай, къаура бутлары сыннгандыла да къалгъандыла.

Къылтамакъ, Къаурабутну ызындан чыгъыб: «Къаурабут! Къаурабут!» — деб кычыргъаны бла, кыл тамагъы юзюлгенди да къалгъанды.

Гаккыбаш да, отну ышырама деб энишге чёгелеб, ёрге къобама деб джыгъылыб, башын билек агъачха ургъанды. Алай бла Къаурабут да, Къылтамакъ да, Гаккыбаш да ёлгендиле. Ёгюз а бёрюлеге аш болгъанды. Ма бусагъатда да ашайдыла ала ол этни.

1. Иш хар кимни болумуна кёре юлешинмегени аммалагъа къаллай палах келтиргенди?
2. Ёгюз нелеге аш болду?
3. Таурухну окъуб, хапарын айтыгъыз.

Аймуш.

Эртде-эртде заманлада Аймуш деб бир сюрюучю болгъанды. Ол мал — кьой бла гитчелик, сабийлик кюнюнден кюрешиб тебрегенди. Аймуш айланмагъан тау, суу кьалмагъанды. Арт джылларында ол Гюлдю кёлню къатында кьош этиб джашагъанды. Аймушну бир сыбызгысы болгъанды. Кьойлары ол сыбызгыны тилин ангылаб, Аймуш кьайсы тебени башына минсе да, тегерегине айлана, отлаб тургъандыла.

Бар, сора кёлден кьойларына бир кьочхар чыгыб, ичлеринде айлана да ызына кире тургъанды.

Аймушну юйю уа кьалайда эсе да башха джерде болгъанды. Бир кюн кьойларын джашына кьойгъанды да юйюне кетгенди. Кетерге тебрегенинде, айтханды: «Бир кьочхар кёлден чыгыб, кьойланы ичине кирсе, кьычыргъан зат этме». Юйюне барыб кече джатыб тургъанлай, бир тюш кёргенди да, секириб туруб, джолгъа тебрегенди.

Тургъан джерине келиб кьараса, кьойлары бары да кёлге кьуюлуб бара. Артда баргъан бир кьойну юсюне миниб, Аймуш кеси да ол кёлге кириб кетгенди. Эндиге дери да, хар джаз сайын, Гюлдю кёлню башына джабагъыла чыгъадыла. Энди Аймуш анда кьой кютюб турады, дейдиле.

1. Халкъда Аймушну юсюнден не айтыу джюрюйдю?

Эринчек бла Чыпчыкъ.

(Якут таурух.)

Дунияда Эринчек бла Чечётка атлы бир чыпчыкъчыкъ джашагъандыла. Бир джолда, джай, Эринчекге кюн исси тийгенди.

— Ой, къалай иссиди! Ой, бусагъатда сууда джууунургъа къалай иги эди! — дегенди.

Чечётка анга:

— Да неге къарайса, джууун, — деб джууаб этгенди.

Эринчек суугъа кириб джууунургъа разы болгъанды, алай а тешинирге эринген этгенди.

— Сеннге джууун деб айтхан тынчды. Мен а суугъа кетерге боллукъма.

— Къамишге къадал, ол заманда батмазса.

— Да къамиш къолуму кессе уа?

— Тери къолкъабла сал.

- Ала джибиркидиле.
  - Джууунуб бошасанг, кебдирирсе.
  - Кебдиреме десем, джылтырыб кьал-лыкъдыла.
  - Джамарса.
  - Джамайма деб ийнени кьолума чанчсам а?
  - Бармагьынга оймакъ сал.
- Чыпчыкъны тутаргъа деб узалгъанды ол.
Чыпчыкъчыкъ кьанатларын кьагъыб кетгенди.

Н а р т с ё з :

Эринчекни джожьду ашы,
Тозурабды юсю-башы.

БАШЛАРЫ

1-чи сентябрь — Билимни кюню

Байрам кюннге кьууана. *Сылпагьарланы К.* 3

Ана тилим — джарыкь кюнюм

Ана тилим. *Лайпанланы Б.* 4

Окьуу, билим. *Алийланы У. Дж.* 5

Школ. билим

Школгьа барама. *Байрамукьланы Халимат* 6

Хасан школгьа ашыгьады. *Шаманланы Медиха.* 7

Эл берген джомакьла 10

Нарт сёзле 11

Джангылмай айтчы 11

Эртде биреу бар эди 12

Бара-бара баз табдым 13

Джомакьла 14

Ой, тегерек, тегерек 17

Кёссе бла джашчыкь. (Тау рух) 18

Хурметли кьач келди

Ахматчыкь. *Къаракетланы Ю.* 20

Кюз артында. *Джаубаланы Х.* 21

Чегетде. *Маммеланы И.* 22

Атын айтчы. *Кечерукьланы Б.* 24

Нартюх. *Шахмурзаланы С.* 25

Кавказда алтын кьач 27

Кьышха хазырланыу

Кьышны кьылыкьлары. (Халкь тау рух) 28

Къоянчыкь. *Абайханланы Н.* 30

Чыпчыкьла. *Абайханланы Н.* 30

Бизни тауларыбыз, эллерибиз, сууларыбыз

Минги Тауду ариулукьну анасы. *Къаракетланы И.* 34

Кавказда джаз. *Байрамкьулланы Ф.* 35

Зем-зем суу. *Кечерукьланы Б.* 36

Кавказ. *Боташланы А.* 37

Джаныуарла — адамны шохлары

Уммола келе-келе. (Халкъ таурух)	39
Акъ улакъ. Сюйюнчланы А.	40
Чубар тауукъчукъ. Чотчаланы М.	41
Агъач къоянчыкъ. Сюйюнчланы А.	45
Джуджекчик. Кечерукъланы Б.	46
Чегетде киштик. Лайпанланы Р.	47
Теке. Семенланы А.	50
Тауда. Чотчаланы Ш.	51
Къатламада. Чотчаланы М.	52

Ата джуртубуз элибизден башланады

Минги Таугъа барама. Хубийланы Н.	54
Мени элим. Чотчаланы Ш.	55
Джэгетейим. Акъбайланы А.	57
Ташкёпюрюм, туугъан элим! Темирджанланы Э.	58

Иги неди, аман неди?

Игилик. Хубийланы О.	60
Мухтарчыкъ. Абайханланы Н.	61
Сагъыш эте турама. Шаманланы М.	64
Джашчыкъ бла Джулдузчукъ. Будайланы А.	65
Джамалчыкъ джангылды. Джазаланы Б.	67
Эсли. Кечерукъланы Б.	71
Чомарт къызчыкъ. Джулабланы Ю.	72
Автобуста. Абайханланы Н.	74
Чабырчыкъла. Сылпагъарланы К.	75
Игилик бла аманлыкъны юсюнден нарт сёзле	76
Юдегиде. Амма. Осеева В.	76
Ойлашдырыу. Байрамкъулланы Ф.	78
Керти сёз	79
Тас болгъан намыс. Занкишиланы З.	80
Къаз балачыкъ. Кечерукъланы Б.	82
Гурт тауукъ. Абайханланы Н.	83
Къаргъа бла балалары. (Таурух)	84
Мен къарт атама, къарт анама болушама. Абайханланы Н.	86
Анама болушама. Ахматланы Х.	87
Къарачы сен. Зумакъулланы Т.	88

Тазалыкъ — саулукъну тамалы

Кирсиз къызчыкъ Халиматчыкъ. Зумакъулланы Т.	90
Эринчек Байдыу. Байрамкъулланы Ф.	91

Джангы джылгъа джарыкъ тюбейик

Буз акка. Байрамкъулланы Ф.	93
Сау кел, Джангы джылыбыз? (Малкъар поэзиядан)	94

Той барады чегетде. *Кечерукъланы Б.* 95

Хош келдинг, акъмыйкъ!

Джау, джау, джабалакъ. *Кечерукъланы Б.* 98
Ой, юшюдум, юшюдум! (Т и л б у р г ъ у ч) 99
Къыш. *Абайханланы Н.* 100
Эккурсия 101

Тенглик

Джигитлик. *Байрамкъулланы Ф.* 102
Шонай бла Данай. *Чотчаланы М.* 104
Тенгликни юсюнден нарт сёзле 108

Биз Россияда джашайбыз

Бизни республикабыз. *Гочияланы С.* 109
Ара сахарыбыз — Москва 111
Теберди. *Акъбайланы А.* 112

Урунуу-джашауну тутуругъу

Джюу-джюу-джюу ала (Х а л к ъ д а н) 114
Къайсы кючлю, къайсы кючлю? (Х а л к ъ д а н) 114
Насыбды ишлеген! *Къулийланы Къ.* 115
Къойчу. *Къобанланы А.* 116
Къойчу бла Къаргъа. *Семенланы А.* 118
Къолан атым. *Семенланы А.* 119
Урунууу джигити Ёзденланы Добайгъа. *Яльмаров А.* 119
Байрамкъулланы Илияс — биринчи устазыбыз. *Джаныбекланы С.* 121
Къарча ким болгъанды? *Къагъыйланы Н.* 122

Элибизни аскерчи джашлары

Чекде. *Къоркъмазланы А.* 125
Рахатлыкъ келсин. *Семенланы А.* 126
Махтау къагъыт. *Мамчуланы Дина* 127
Солдат ана. *Кечерукъланы Б.* 130

Джаз келди

Джанкъоз чакъды Тотур айда. (Х а л к ъ д а н) 132
Къанатлыла къайтдыла 133
Джылны чакълары. *Байрамкъулланы Ф.* 134
Билчи, къайсы заманды? *Биджиланы А.* 135
Джаз келди. *Сюйюнчланы А.* 136
Зухрачыкъны къайгысы. *Кечерукъланы Б.* 136
Байрам. *Сылпагъарланы К.* 137
Тауланы джарытхан джуддузла. *Отарланы С.* 139
Къыш бла Джаз. *Сылпагъарланы К.* 140

Къарачай суратчыла	141
Биринчи Май — джазны, урунууну байрамы.	
Май келгенди да... Къулийланы Къ.	144

Хорламны кюню

Сакъ болсунла балала! Акъбайланы А.	145
Илячин. Хубийланы А.-Х.	146
Эсгертме. Джаубаланы Х.	149
Атылмасын окъ. Кечерукъланы Б.	150

Халкъ аууз чыгъармаладан

Эки къарнаш бла бир джащчыкъ. Таурух.	152
Акъ къозучукъ	153
Буу бла кирпи	156
Къоянланы эринлери джырыкъ нек болгъандыла?	157
Аммала бла ёгюз. Таурух.	159
Аймуш	160
Эринчек бла Чыпчыкъ. Я к у т т а у р у х	161

